

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

на тему:

**«ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З
БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ»**

Виконав: студент II курсу, 262 групи

Спеціальності 231 Соціальна робота

Бондар Сергій Васильович

Керівник: к. пед. н., доц. Підвальна Ю. В.

Рецензент: доц., док. філософії Моргай Л.

А.

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ	8
1.1 Багатодітна сім'я в психологічному, соціальному та педагогічному аспекті	8
1.2 Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями	21
1.3 Соціальні проблеми багатодітних сімей	34
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ	44
2.1 Напрями, форми, методи соціальної роботи з багатодітними сім'ями	44
2.2 Сутність та принципи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей	52
2.3 Етапи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей	60
2.4 Аналіз роботи зі здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у Христинівській спеціалізованій школі I-III ступенів №1 імені О. Є. Корнійчука Христинівської районної ради Черкаської області	69
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я являє собою цілісну систему соціального функціонування людини, виступає в якості соціального інституту, який впливає на формування і всебічний розвиток особистості. Величезна кількість і унікальність інструментарію впливу сім'ї роблять її потужним, незамінним механізмом, який у сприятливому випадку забезпечує людині підтримку, економічну, соціальну та фізичну безпеку.

Згідно з Законом України “Про охорону дитинства”, багатодітна сім'я – це сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійнотехнічних та вищих закладах освіти – до закінчення закладів освіти, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років.

На сучасному етапі суспільного буття, багатодітна сім'я на сьогоднішній день відчуває гостру потребу у наданні їй соціально-педагогічної допомоги представниками соціальних служб, так як значна частина багатодітних сімей проживає саме у сільській місцевості і постійно зіштовхується із низкою гострих, специфічних для неї проблем.

В Україні понад 330 тисяч родин, які мають трьох і більше дітей. За статистичними даними, у багатодітних родинах виховується близько 20 % всіх дітей у державі, а багатодітні сім'ї, у свою чергу, становлять біля 4 % від усієї кількості українських родин. Приблизно 75 % від загальної кількості українських родин з трьома і більше дітьми проживають за межею бідності. Тому, у такий скрутний час, державі необхідно подбати про багатодітні сім'ї та надавати по можливості різноманітну підтримку. Упродовж останніх років, зокрема, й у 2019 році спостерігалась тенденція до зниження показників народжуваності. У 2019 р. народилося 308,8 тис. дітей, що на 27,1 тис. осіб (або на 8,1%) менше, ніж у попередньому 2018 р. Це також значно менше за

кількість живонароджених на початку поточного тисячоліття. За період 2012–2019 рр. в Україні (тобто після досягнення у 2012 р. найвищого рівня живо народжуваності в країні у новому тисячолітті) кількість народжених знизилася у 1,6 рази (або на 37,2%). Загальний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2019 р. становив 8,1‰, при чому у міських поселеннях – 7,9‰, а у сільській місцевості – 8,5‰ (дані Державної служби статистики України, відносні показники розраховано без урахування відповідних даних по Донецькій та Луганській областях).

Проблематика соціальної підтримки багатодітних сімей є особливо ваговою в умовах демографічної кризи. Варто звернути увагу, якщо врахувати природний компонент демографічного руху, то народження трьох і більше дітей є запорукою розширеного відтворення населення. У свою чергу, утвердження фізично і духовно здорової, соціально та матеріально благополучної родини є основою могутньої, міцної держави. Особливої актуальності в умовах нинішньої демографічної кризи набувають не тільки теоретичні проблеми, пов'язані з багатодітною родиною, а й практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями. Нині проблема дитячо-батьківських стосунків як компонента психофізичного благополуччя дітей у колі родини набуває особливої актуальності, адже на її вирішення спрямована державна політика збереження і підтримки здоров'я громадян, у цілому нації.

Проблема дитячо-батьківських стосунків наразі є дуже гострою. Першим досвідом взаємодії дитини з навколишнім середовищем є її взаємодія з батьками. З набуттям даного досвіду у дитини формуються деякі моделі поведінки з соціумом, які слугуватимуть прикладом взаємодії з оточуючими для майбутніх поколінь. Кожне суспільство характеризується певною культурою взаємодії між батьками та дітьми, поглядами та установками з приводу сімейного виховання, виникають соціальні стереотипи. Зокрема ставленням до жінок та дітей і визначається цивілізованість суспільства. Цікавість до проблем родинного виховання у нашій країні пов'язана із становленням нових соціально-економічних умов. Зміна ідеологічних

орієнтирів чи повна відсутність таких орієнтирів створює труднощі, з якими стикаються сучасні батьки.

Дуже часто багатодітні родини не завжди самостійно знаходять вихід зі складних життєвих обставин і тому потребують професійної підтримки фахівців соціальної сфери. Дослідники приділяють увагу проблемам, які виникають у багатодітних сім'ях. Зокрема проблемами надання соціальної допомоги багатодітним сім'ям займалися такі науковці з соціальної роботи О. Безпалько, С. Коляденко, Н. Павлик, Н. Сейко, Т. Шеляг. Зокрема, А. Антонов, А. Синельников, Е. Альчідеева, Т. Бодрова приділяли увагу проблемам становища багатодітних сімей в суспільстві і формування психологічних особливостей підлітків з багатодітних сімей; Г. Дмитрієв, Е. Караєва – розробкою форм і методів роботи з багатодітною родиною; Л. Обухова, О. Масраєва та Т. Шеляг вивчали спосіб життя сільської родини; Ф. Навіль вивчав розвиток особистості дитини в багатодітній родині; В. Кувшиннікова досліджувала соціальне становище сільської багатодітної сім'ї. Проблемою соціально-правового забезпечення сучасної багатодітної сім'ї займалися вчені Т. Зубкова, І. Зверєва, С. Кархліна.

Таким чином, актуальність проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження **«Особливості роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями»**.

Мета дослідження: охарактеризувати особливості роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з багатодітними сім'ями .

Предмет дослідження – особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Визначити особливості функціонування багатодітної сім'ї, та охарактеризувати соціально-педагогічну діяльність із багатодітними сім'ями;

2. Здійснити теоретичний аналіз та виявити соціальні проблеми багатодітних сімей, спираючись на результати змістовного аналізу спеціальної літератури за останні 20 років;
3. Проаналізувати напрями, форми, методи соціальної роботи з багатодітними сім'ями;
4. Вивчити етапи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи**:

теоретичні – аналіз літератури з досліджуваної проблеми, узагальнення, порівняння;

емпіричні – експеримент, опитування, спостереження, обробка результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в чіткому обґрунтуванні понять «багатодітні сім'ї», «соціальний працівник», «соціальна робота» та «психолого-педагогічний супровід» в сучасному українському суспільстві.

Експериментальна база дослідження. Христинівська спеціалізована школа I-III ступенів №1 імені О. Є. Корнійчука Христинівської районної ради Черкаської області.

Теоретичне значення полягає в тому, що: набули подальшого розвитку наукові уявлення про роботу з особами без постійного місця проживання в професійній діяльності соціальних працівників в центрах реінтеграції бездомних.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнських* – «II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21 березня 2021 р.); «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 21 квітня 2022 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 тез доповідей автора.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 107 сторінок, основного тексту – 90 сторінок, список використаних джерел становить 80 найменувань. Робота містить 3 додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ

1.1 Багатодітна сім'я в психологічному, соціальному та педагогічному аспекті

«Сім'я – найпоширеніший вид соціальної групи, основний осередок суспільства, в якій народжується, формується, розвивається і більша частина життя знаходиться людина» [38 с. 192].

Згідно з Законом України “Про охорону дитинства”, багатодітна сім'я – це сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійнотехнічних та вищих закладах освіти – до закінчення закладів освіти, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років [46].

Багатодітна сім'я – це особливо створений світ зі своїми позитивними та негативними моментами, зі своїми радощами та проблемами. У певних моментах батьки та діти в подібних сім'ях зазнають складнощів, а в інших перемоги.

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння поняття «сім'я» (історичного, релігійного, філософського, педагогічного, соціально-педагогічного, правового, економічного) свідчить, що сім'я є окремим соціальним інститутом з правами і функціями у суспільстві, обов'язками у сім'ї, певними ролями; особливою соціальною групою з власними цінностями, соціальною системою з різними стосунками і структурою; первинним колективом з метою, розподілом влади і відповідальності. Її особливістю є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї [2, с. 25].

О. Косарева у своїй праці зазначає, що дитячо-батьківські взаємини характеризуються як процес та результат індивідуального, суб'єктивно-вибіркового відображення сімейних зв'язків, які опосередковують внутрішню та зовнішню активність батьків і дітей в їх спільній життєдіяльності [42, с. 13].

Варто звернути увагу на думку сучасних дослідників сімейних відносин (М. Бикова, О. Бондарчук, К. Кован, І. Комановський, Є. Смирнова та ін.), які виділяють переваги дитячо-батьківських стосунків у багатодітних родинах, а саме: турботу про потреби дитини, її психологічну та фізичну захищеність і безпеку, що наряду з батьками забезпечують старші члени родини; відбувається копіювання і наслідування виконання сімейних ролей через спостереження за всіма членами родини; широке коло можливостей розвитку внаслідок різнобічного впливу кожного з «сімейних вихователів»; полегшення адаптації у нових суспільних відносинах через набуття досвіду колективістських стосунків; умови для набуття досвіду спілкування і вирішення конфліктів, для майбутньої життєдіяльності; встановлення меж діяльності дитини – не тісних, але й не повністю контрольованих [3, с. 31]. Так Д. Іванов у своїй праці «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології» розглядає систему дитячо-батьківських стосунків такою, що має багаторівневий характер, поєднує у собі свідомі і несвідомі компоненти. Проблеми стосунків дітей і батьків розглядаються як епіфеномен пережитого одним з батьків конфлікту [34, с. 15].

Види та типи сучасних сімей діляться за такими критеріями:

1. За розміром сім'ї– значна кількість її членів.
2. За типом сім'ї:
 - 1) нуклеарна сім'я – включає одну шлюбну пару з дітьми;
 - 2) складна сім'я – складається не тільки зі шлюбної пари та їх дітей, а й включає родичів, наприклад – бабусь, дідусів, сестер, братів тощо.

Подібна сім'я може включати кілька родинних шлюбних пар, які об'єднуються для полегшення деяких аспектів їх життєвого пристрої;

3. Неповна сім'я – включає одного або кілька дітей і лише одного батька або з шлюбної пари без дітей [48].

4. За кількістю дітей:

1) інфетильні, бездітні сім'ї (сім'ї, в яких жінка не може завагітніти або не вагітніють за медичними показниками, але відверто хочуть дітей. Зустрічаються пари, що живуть тільки один для одного готові ділити свої половини з кимось, вони часто твердо не заводять дітей не хочуть обтяжувати себе зайвою опікою та відповідальністю);

2) одnodітна сім'я (зростання сімей з однією дитиною частково пов'язане з кризовими обставинками у суспільстві та відсутністю потрібної допомоги сім'ям, до того ж зі складностями влаштування дітей у дитячі дошкільні заклади, отже сімейство воліє задовольнитися лише одним дитиною);

3) малодітні сім'ї – кількість дітей є недостатньою для забезпечення природного приросту, тобто трохи більше 2 дітей;

4) середньодітні сім'ї - значна кількість для природного приросту та виникнення динаміки, 3-4 дитини;

5) багатодітні сім'ї - значно більше, ніж необхідно для забезпечення природного приросту, це 5, 6 та більше дітей.

5. За формою шлюбу:

1) моногамна сім'я – складена з двох партнерів, у цій сім'ї не передбачено місце третьому. Такий союз утворений лише для двох люблячих людей, які удвох прагнуть виховувати своїх дітей.

Вочевидь у моногамній сім'ї існують необхідні передумови для виховання дітей у адекватних, нормальних умовах.

2) полігамна сім'я – один з партнерів такого союзу має в своєму розпорядженні декількома шлюбними зобов'язаннями. Розрізняють полінію (шлюб чоловіки, коли у нього кілька жінок) та поліандрію (жінка полягає в шлюбі з кількома чоловіками).

6. По статі подружжя:

1) різностатєва сім'я;

2) одностатева сім'я – пара з жінок чи чоловіків, які здійснюють спільне виховання дітей.

7. За місцем становища людини:

- 1) батьківська – сім'я наших батьків;
- 2) репродуктивна – сім'я, створювана людиною.

8. Залежно від місця проживання:

- 1) патрилокальна – така сім'я мешкає на одній території з батьками чоловіка;
- 2) патрилокальна – сім'я, яка мешкає на одній території з батьками дружини;
- 3) пеолокальна – сім'я, що живе на окремій від батьків території.

За всієї своєї унікальності багатодітні сім'ї умовно слідують розподілити на такі типи:

1. Гармонійні сім'ї, у яких батьки свідомо підходили до бажання мати багато дітей, додають все, що залежить від них для повноцінного розвитку кожну дитину;

2. сім'ї у яких батьки свідомо не планували мати більше одного або двох дітей (можуть сформуватися внаслідок народження двійні, трійні, через побоювання переривати вагітність і т.д);

3. сім'ї, що утворилися внаслідок шлюбу подружжя, з дітьми;

4. сім'ї у яких народження великої кількості дітей вважається швидше проявом неблагополуччя (безладні статеві стосунки в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, встановлення батьків, що дитина турбота держави. т.д) [2, с. 10].

Багатодітні сім'ї завжди стикалися з безліччю самих різноманітних проблем і належали до категорії «сім'ї групи ризику» [46 с. 129].

У літературі з психології, педагогіки, соціології існує досить багато різних класифікацій сімей з різних підстав: повні, неповні, благополучні, проблемні тощо.

З безлічі типології сім'ї (психологічні, педагогічні, соціологічні) завданням діяльності соціального працівника з багатодітною сім'єю може відповідати наступна комплексна типологія, у якій багатодітні сім'ї розрізняють за рівнем їхньої соціальної адаптації до сучасних умов:

– благополучні багатодітні сім'ї – вони цілком успішно справляються з своїми функціями, особливо не потребують підтримки соціального педагога, зважаючи на свої адаптивні здібності, що ґрунтуються на матеріальних, психологічних та інших внутрішніх ресурсах, швидко адаптуються до потреб своїх дітей та успішно вирішують завдання їх виховання та розвитку. У ситуації виникнення проблем їм може бути достатньо одноразової допомоги у рамках короткострокових моделей роботи соціального працівника [8].

Благополучна сім'я побудована на основі взаємної любові подружжя, в основі їх взаємовідносин покладено взаємна повага, взаємодопомога, згодом з'являються схожі оціночні судження. З появою дитини в сім'ї складаються знову набуті ознаки колективу: спільні цілі та перспективи, спільна діяльність з догляду за дитиною, загальні переживання, пов'язані з його народженням та розвитком.

Ведучим, характерним для спільної колективної діяльності має бути елемент співпереживання членів колективу, у тому числі й сімейного (удача, невдача, очікування результатів, пошук шляхів вирішення тощо).

– багатодітні сім'ї із категорії групи ризику – їх характеризує наявність деяких відхилень від норм, отже не дозволяє визначити їх як благополучні, припустимо, неповна сім'я, малозабезпечена сім'я, сім'я, яка має дітей-інвалідів тощо, та знижує адаптивні можливості цих сімей. Можна сказати, такі сім'ї виконують завдання виховання дітей з чималою напругою власних сил, за цим причини соціальний працівник обов'язково спостерігає за станом такої сім'ї, за наявними в ній дезадаптуючими факторами, відстежує, якою мірою вони компенсовані іншими позитивними характеристиками, та при виникненні необхідності пропонує своєчасну допомогу [29 с. 240].

Неблагополучні багатодітні сім'ї – неблагополучна сім'я – в такій сім'я дитина переживає і відчуває часто повторюється або постійний дискомфорт, стресові ситуації, жорстоке себе ставлення, моральне та/або фізичне насильство, зневага, голод – тобто неблагополуччя.

Під неблагополуччям ми розуміємо його різні прояви:

- психічне (загрози, придушення особистості, нав'язування асоціального образу життя та ін);
- фізичне (жорстокі покарання, побої, насильство, примус до заробітку) грошей у різний спосіб, відсутність їжі, одягу);
- соціальне (виживання з дому, відбирання документів, шантаж, умов для нормального проживання та розвитку та ін) [51 с. 54].

За низького соціального статусу в якійсь із сфер життєдіяльності або в кількох відразу, не справляються з покладеними на них функціями, зрозуміло, їх адаптивні здібності суттєво знижено, процес сімейного виховання дітей протікає з великими труднощами, повільно, мало результативно. Для цього типу сім'ї просто необхідна активна і як правило тривала підтримка із боку соціального працівника. Залежно від характеру виявлених проблем соціальний працівник надає таким сім'ям освітню, посередницьку допомогу у межах довгострокових форм роботи.

– асоціальні багатодітні сім'ї – взаємодія членів таких сімей з соціальним працівником протікає найбільш трудомістко, їхній стан вимагає докорінних змін. У цих сім'ях, де батьки ведуть аморальний, протиправний спосіб життя та де житлово-побутові умови не відповідають елементарним санітарно-гігієнічним вимогам, а вихованням дітей, як правило, взагалі ніхто не займається, діти стають бездоглядними, постійно голодними, природно відстають в інтелектуальному та фізичному розвитку, дуже часто стають жертвами насильства як з боку батьків, і інших громадян того самого соціального прошарку.

На практиці до асоціально-аморальних сімей найчастіше відносять сім'ї з відвертими користолюбними орієнтаціями, вони живуть згідно принципу «мета

виправдовує кошти», у яких відсутні моральні норми та обмеження. Зовні ситуація в цих сім'ях навіть може виглядати цілком пристойною, рівень життя досить високий, але духовні цінності підмінені виключно користлюбними орієнтаціями з дуже нерозбірливими засобами досягнення. Такі сім'ї, хоч і виглядають зовні цілком респектабельно, завдяки своїм спотвореним моральним уявленням, надають на дітей прямий десоціалізуючий вплив, безпосередньо прищеплюючи їм антисупільні погляди та ціннісні орієнтації. Робота соціального педагога з цими сім'ями неодмінно має вестись у тісному контакті з правоохоронними органами, а також органами опіки та піклування.

Багатодітність, зрозуміло, має свої як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних можна віднести те, що:

- у багатодітних сім'ях, наслідуючи старших дітей, молодші швидше набувають побутових навичок;
- діти здатні до швидшої адаптації в новому колективі, мають підвищеною стресостійкістю;
- за всієї зайнятості батьків, діти виховуються через обставини природним чином;
- діти швидше набувають навичок самообслуговування, оскільки в багатодітній сім'ї скоріше мамі необхідна допомога дітей;
- у багатодітній сім'ї виникає система різновікового дитячого колективу: у ній існує вікова ієрархія, старші керують молодшими.

До негативних моментів слід зарахувати:

- практично повна відсутність можливості до персонального підходу до кожного з дітей, часто не вистачає часу до близьких контактів та розмов по душах віч-на-віч;
- менше можливостей для задоволення потреб та інтересів дитини;
- старші діти беруть на себе велику кількість домашніх обов'язків, несуть підвищену відповідальність, тому діти швидко дорослішають;
- через надмірну завантаженість домашніми обов'язками та молодшими дітьми, можливе відставання у процесі;

- відчуваючи себе досить дорослими, старші діти рано починають працювати та жити самостійно;
- підвищена тривожність через свої обов'язки;
- Діти часто ревнують батьків молодшим дітям, маленьким дістається більше уваги, у той час як зі старших в основному тільки запитують, у зв'язку з цим, старші діти не рідко втрачають зв'язок з батьками;
- Через недостатній прояв уваги до проблем та інтересів старших дітей, вони знижується самооцінка;
- Досить частим явищем буває погане самопочуття старших дітей, знову ж таки, через перераховані вище причини;
- Поняття особистого простору практично немає ні у батьків, ні у дітей;
- Недостатність можливості саморозвитку батьків з питань виховання так само через дефіцит часу;
- Дорослі досить часто втрачають почуття справедливості щодо дітей, виявляють до них неоднакову прихильність та увагу.

Але, незважаючи на численні негативні моменти, як свідчить статистика, сім'ї з двома та більше дітьми більш стабільні, діти скріплюють подружній союз та підвищують відповідальність за сім'ю [78].

Важливо, що у багатодітній сім'ї в дітей віком досить рідко формуються якості типу егоїзму, надмірної любові до себе, лінивості.

Унікальність характерів, інтересів, різноманітність відносин сприяють розвитку та вдосконалення особистостей дітей та самих батьків. У багатодітній сім'ї неминуче постійне спілкування між людьми різного статі та віку. У взаєминах членів багатодітної сім'ї особливо. Значно шанобливе ставлення до старшим. Багатодітна сім'я є незамінною школою колективізму, підготовки кожної дитини до майбутнього самостійного сімейного життя [65 с. 208].

Старші діти беруть безпосередню участь у вихованні молодших – молодші багато чому можуть навчитися у старших, переймають їх звички та досвід. Цей аспект має як позитивні риси:

- досвід у галузі турботи про іншу людину,

- спілкування з малюками), так, у свою чергу і негативні риси:
- старші діти приймають установку на бездітність, (сприяє розвитку деякого егоїзму у молодших дітей, внаслідок надмірної опіки). Такі наслідки залежать від педагогічної грамотності чи її відсутності батьків.

Вік при цьому теж відіграє значну роль у відносинах між братами та сестрами. Їх взаємозв'язок найвідчутніше простежується у погодок та у дітей з незначною різницею, такою як у два-три роки. У відносинах братів і сестер зі значною різницею у віці також можуть виникати складнощі. Крім того ще можуть виникнути складності виходячи з позиції гендерних ознак. І як наслідок у таких сім'ях досить часто спостерігаються проблеми у взаєминах між дітьми [44 с. 184].

Із загальної кількості багатодітних сімей «важких» дітей та підлітків приблизно 15%. Саме такі діти стають першорядним об'єктом для пильної уваги із боку соціального педагога. Зрозуміло, це не пов'язане з розподілом на те, що вони «гірші» за інших, а через те, що ці діти набагато частіше за інших дітей стикаються з труднощами адаптації в навколишньому середовищі.

Так склалося, що певною мірою фактор багатодітності надає Великий вплив на соціалізацію та розвиток дітей, відбиваючись негативно. Широко відомо про існування великої кількості думок про сприятливу «атмосфері багатодітності», про підтримку один одного, взаємовигоду та користь, але насправді такі сім'ї трапляються вкрай рідкістю. у статті «Багатодітна сім'я у дзеркалі статистики» її автор, посилаючись на результати свого дослідження, дійшов висновку, що велика кількість дітей в одній сім'ї негарядд сприятливо, як здається.

За даними досліджень психологів у багатодітних сім'ях, які живуть у містах, порівняно вища частка правопорушень провин, скоєних неповнолітніми, а також у них більш виражена педагогічна бездоглядність. Вважається, що в десяти із ста сімей, які мають трьох і більше дітей, морально-психологічна обстановка достатньо тяжка [34 с. 17].

У зарубіжних психологічних дослідженнях представлені результати підтверджують, що кількість дітей у сім'ї, порядок їх народження впливають на розвиток не тільки індивідуальних, а й розумових особливостей дітей. Ці показники сім'ї виявляються найважливішими факторами, що впливають на становлення психологічної індивідуальності дитини та її неординарності, надаючи як сприятливе, а й виражене негативний вплив з його розвиток.

У дослідженнях Вагнера 1985 року йдеться про те, що діти з багатодітних сімей, порівняно з однолітками з малодітних сімей, менш гнучкі, менш здатні чинити опір невизначеності, більш обережні, схвильовані і вразливі, потребують схвалення. У цих дітей у середньому скромніша Я-концепція, вони швидше конформні, ніж самостійні, а самоконтроль бере нагору над самовираженням. До того ж цьому, у дітей із багатодітних сімей значно вищі показники організованості та лідерських якостей [20 с. 29].

Для правильно організованої багатодітної сім'ї природніше вирішується проблема «діти та гроші». У такій сім'ї навіть найменший член усвідомлює доцільність сімейної економіки, змушений звикнути зважати на можливості сім'ї, поважати потреби інших членів сім'ї і навіть вчитися планувати витрати. І, звичайно ж, у багатодітній сім'ї праця кожного, незалежно від віку, є необхідністю. Однак тут існує небезпека неправильного розподілу обов'язків між дітьми.

Найчастіше старшу дитину позбавляють значної частини дитячих та юнацьких радостей, які повною мірою доступні його товаришам з малодітних сімей. І існує ризик, що при цьому молодші діти у подібній ситуації можуть вирости розпещеними та егоїстичними, впевненими в тому, що за всі їхні вчинки та промахи повинен відповідати хтось інший [34 с. 169].

Багато педагогів вважають, що багатодітна сім'я краще виконує свою функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя. Такі діти, здебільшого, не примхливі, спритні, вправні та самостійні, у них більше серцевого тепла та турботи про інших, менше зазнайства та егоцентризму.

Очевидно, що у великій родині легше інтегрувати у свідомість та поведінку дітей складні моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага.

Саме з сім'ї починаються процеси індивідуального засвоєння дитиною громадських і культурних цінностей, у ній дитина набуває комунікативних умінь і навичок, досвід людського взаєморозуміння, професійного самовизначення. У сім'ї формується моральний образ і характер дитини, складається її ставлення до людей та навколишньої дійсності. Тому суспільству не може бути байдуже, що відбувається в сім'ї, тим більше – багатодітної [50 с. 178].

На жаль, в органах соціального захисту населення на сьогоднішній день не повною мірою розвинений комплексний підхід до вирішення проблем багатодітних сімей – природно, лєвова частка уваги приділяється матеріальному становищу сімей. Тому для надання різнобічної допомоги багатодітним сім'ям та застосовується діяльність соціальних педагогів.

Робота з підтримки та супроводу багатодітної сім'ї будується виходячи з характеру труднощів, що виникли, комплексному вивченню характеристики сім'ї та ситуації при якій виникли проблеми у сім'ї. на основі отриманих даних у процесі взаємодії з членами сім'ї, складається індивідуальний маршрут супроводу.

Основні напрямки роботи з багатодітною сім'єю позначені так:

- виявлення та облік багатодітної сім'ї;
- визначення матеріального становища сім'ї, виявлення її проблем та потреб;
- юридична та консультаційна допомога в отриманні різних посібників, пільг, що діють для багатодітної сім'ї;
- психологічне консультування, надання психолого-педагогічної допомоги, юридичної допомоги, посередницьких послуг;

– соціально-педагогічний патронаж сім'ї, дітей, контроль за їх успішністю, діагностика, при необхідності корекція міжособистісних, внутрішньо сімейних відносин;

– спостереження за станом здоров'я членів багатодітної сім'ї.

1. Багатодітна сім'я – це сім'я з трьома та більше дітьми, не обов'язково кровного походження.

2. Багатодітна сім'я є особливим світом зі своїми плюсами та мінусами, зі своїми радощами та проблемами. Батьки та діти у таких сім'ях переживають множинні складні, позитивні та негативні моменти у своєму житті, які позначаються на подальшому ході їх спільного життя і, від частини, що оточують їх людей.

3. З різноманітних причин, як брак часу, навичок освітньої діяльності, недорозвиненості соціально-культурних аспектів, нестабільності матеріального становища тощо. Такі сім'ї відчувають гостру нестачу в соціальному та психолого-педагогічному супроводі.

4. Робота з багатодітними сім'ями складає основі множинних розробок, при використанні спеціалістами приватних підходів і будується виходячи з характеру труднощів, що виникають, комплексному вивченню характеристики сім'ї та ситуації, при якій в конкретній сім'ї виникли складнощі.

Багатодітна сім'я виступає об'єктом вивчення у психології у зв'язку з особливими внутрішньо-сімейними відносинами, а також наявністю психологічних особливостей її членів. Люди, які заводять велику родину, сильніші в окремих аспектах, більш відповідальні. Батьком у багатодітних сім'ях характерна сильна психологічна стійкість. Вони успішніше витримують стреси, важкі ситуації, легко переживають важкі моменти у житті. У багатодітних сім'ях розлучень менше, тому що діти об'єднують подружжя, є результатом їхнього кохання. З появою на світ кожного наступного дитини батьки виходять новий рівень взаємовідносин друг з одним [12].

Почуття стають міцнішими, відповідальність за дітей – більше. Подружжя до глибокої старості залишаються у шлюбі, тому що, розлучення,

перш за все, позначиться на їхніх дітях, тому вони вміють шанувати та цінувати один одного.

Старші діти допомагають батькам у вихованні молодших, 5-6-річна дитина цілком здатна зайняти молодшого брата чи сестру віком 2-4 років. Батьки втомлюються не так від дорослих турбот, як від необхідності погратися з дітьми, батькам у психологічному плані це дається важко. У сім'ї, де виховується одна дитина, нікуди не подітися – дитині треба з кимось грати. У багатодітних сім'ях все влаштовано інакше: старші грають із молодшими, допомагають їм одягатися, вчити уроки, виходять на прогулянку з ними тим самим звільняють мама від багатьох турбот.

Як відомо, діти люблять наслідувати будь-кого, причому психологічно їм набагато простіше наслідувати старших братів або сестер, ніж батьків. За цій причині в багатодітних сім'ях діти швидше засвоюють побутові навички, навички спілкування, вміють вести себе у суспільстві, багато що засвоюється між справою. Помічено, що при правильному вихованні, діти у багатодітних сім'ях мають рухливою психікою, стійкістю до стресів, краще та швидше пристосовуються у колективі.

Через різні обставини, виховання у дітей почуття відповідальності у багатодітних сім'ях відбувається цілком природно, порівняно з іншими сім'ями. Вони стикаються з багатьма труднощами у цьому питанні. На дітей із багатодітних сімей падає велике навантаження у плані самообслуговування. У сім'ях з однією дитиною батькам простіше самим зробити будь-яка справа, чим доручити дитині, звідси інфантильність дитини та невміння обслуговувати себе. А в багатодітних сім'ях мама потребує допомоги з боку дітей, і діти включаються до домашніх справ, причому для них це все психологічно виправдано, спільні відносини гуртують сім'ю. Навички, які дитина набуває, допомагаючи батькам, знадобляться їй у майбутньому.

Багатодітній сім'ї характерна наступність поколінь. У дітей формуються навички спілкування зі старшими, надалі у братів та сестер з'являються свої діти, різниця у віці з якими може бути не так вже й велика, няньчать зі своїми

племінниками, вони вчаться спілкуватися. Так діти потихеньку самі доростають до ролі батьків. Діти з багатодітних сімей краще підготовлені до шлюбу, вони розуміють різницю в чоловічій та жіночій психології, вміють поступатися, відповідальні, хлопчики вміють виконувати жіночу роботу та доглядати за немовлятами [5].

У багатодітних сім'ях діти успішніші проти іншими. Вони домагаються у житті більшого, ніж інші, завдяки комунікативним навичкам, які вони мають змалку. Ця навичка батькам не потрібна розвивати спеціально, ця навичка розвивається сама собою, тому що дитині є з ким спілкуватися. Дитина з дитинства звикає спілкуватися з братами та сестрами, грати у рольові ігри, у дорослому житті комунікабельність є головною складовою успіху.

У багатодітних сім'ях виховуються розумні потреби та вміння зважати на потреби інших людей. Ніхто з дітей не має переважного становища в порівнянні з іншими, а це означає, що ні приводу формування егоїзму, асоціальних характеристик. У дітей більше можливостей для розвитку спілкування, турбота про молодших, засвоєння моральних та соціальних норм та правил; формуються етичні якості, як людяність, чуйність, повага до людей, відповідальність, а також якості соціального порядку – здатність до спілкування, адаптація, толерантність.

Дітям доводиться ділити між собою любов, турботу, увагу батьків, а не «купатися» у них, як це відбувається у сім'ї з однією дитиною. У зв'язку з цим у дітей складається особливі відносини та емоційні зв'язки між собою у їхньому спільному світі, де вони проводять багато часу, мають свої таємниці та секрети, намагаються бути унікальними, сприйнятливими до радостей і бід брата і сестри. Стосовно один до одного старші та молодші виступають у ролях учнів та учнів, що виховують та виховуються. Іноді старші діти з авторитету перевершують батьків. Діти, виховуючись у багатодітних сім'ях, утворюють «дитяче суспільство», якого потребує єдиний дитина у сім'ї. А суспільство розвиває у дітях навички суспільної поведінки, такі як допомогти, поступитися, втішати один одного [45].

1.2 Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями

Будь-яка багатодітна сім'я незалежно від достатку та житлових умов потребує підтримки суспільства та держави. Зі сторони держави основним регулюючим актом є Конституція України. Відповідно стаття 51 Конституції України визначає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Саме у сім'ї формуються риси доброти, щирості, людяності, розуміння що таке "добро" і "зло", цінності любові до ближніх, рідної домівки, своєї Батьківщини. Це основні цінності, які людина й громадянин проносить через усе життя [18].

При цьому зазначено, що працездатні діти, які досягли 18 років, повинні дбати про непрацездатних батьків.

Багатодітна сім'я - сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує.

До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, - до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років (стаття 1 Закону України "Про охорону дитинства" Документом, що підтверджує статус багатодітної сім'ї і дітей з такої сім'ї та їх право на отримання пільг згідно із Законом України "Про охорону дитинства", є відповідне **посвідчення**.

Куди звернутися

Посвідчення видаються структурними підрозділами районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських (міст обласного значення), районних у містах (у разі утворення) рад, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і центрами надання

адміністративних послуг одному з батьків незалежно від місця проживання **протягом десяти робочих днів** з дати подання заяви.

Перелік та зразки необхідних документів

1. Заява одного з батьків про видачу посвідчень, яка має містити прізвища, імена та по батькові батьків, місце і дата народження, серія та номер паспорта громадянина України, а також унікальні номери запису особи (за наявності) в Єдиному державному демографічному реєстрі, відомості про реєстраційний номер облікової картки платника податків (крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають про це відмітку в паспорті або які не є громадянами України); прізвища, імена, по батькові, місце і дата народження дітей, їх унікальні номери запису особи в Єдиному державному демографічному реєстрі та відомості про реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності);
2. у разі народження дитини або навчання особи віком від 18 до 23 років за денною формою навчання за межами України - копія свідоцтва про народження дитини або довідки із закладу освіти. Такі документи подаються за умови їх легалізації, якщо інше не передбачено законом та міжнародним договором України, та з перекладом на українську мову. Вірність перекладу або справжність підпису перекладача засвідчується нотаріально;
3. у разі реєстрації повторного шлюбу та проживання із дітьми від попереднього шлюбу - документи, що підтверджують факт виховання дитини одним із батьків (копія рішення суду із зазначенням місця проживання дитини з одним із батьків після розірвання шлюбу; копія рішення суду про позбавлення батька чи матері батьківських прав, визнання батька чи матері недієздатним (недієздатною), безвісти відсутнім (відсутньою); копія свідоцтва про смерть батька чи матері,

- копія свідоцтва про народження дитини у разі внесення змін у зв'язку з усиновленням);
4. у разі продовження строку дії посвідчення, якщо дитина навчається за денною формою навчання у закладі загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, - довідка про підтвердження зарахування до закладу освіти або про переведення на наступний курс навчання в межах відповідної програми підготовки (інформація підтверджується заявником кожного семестру, до закінчення закладу освіти, але не довше ніж до досягнення особою 23 років).
 5. копії свідоцтв про народження дітей;
 6. копії свідоцтва про шлюб (не стосується батьків, які не перебувають у шлюбі);
 7. копії сторінок паспорта громадянина України кожного з батьків із даними про прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дату видачі паспорта;
 8. копія посвідки на постійне проживання батьків, якщо вони є іноземцями або особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.
 9. фотокарток (батьків і дітей) розміром 30 x 40 міліметрів.

Строк дії та вартість посвідчення

Посвідчення видається **безоплатно**, строк дії якого визначається окремо для кожної багатодітної сім'ї. Дітям з багатодітної сім'ї посвідчення видається з 6 років.

Строк дії посвідчень визначається окремо для кожної багатодітної сім'ї.

Для продовження строку дії посвідчень до структурного підрозділу районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської ради подаються довідка про склад сім'ї, копії свідоцтв про народження дітей та/або довідка із загальноосвітнього, професійно-технічного, вищого навчального закладу (для осіб від 18 до 23 років у разі, коли вони навчаються за денною формою навчання).

Багатодітній сім'ї надаються пільги (стаття 13 Закону України "Про охорону дитинства"):

- 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилу приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
- 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб (площа житла, на яку надається знижка при розрахунках плати за опалення, становить 21 кв. метр опалюваної площі на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилу приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);
- 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення;
- позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Дітям з багатодітних сімей надаються такі пільги (стаття 13 Закону України "Про охорону дитинства"):

- безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця

проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду - також електронного квитка, який видається на безоплатній основі;

- безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України "Про оздоровлення та відпочинок дітей" (за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок і фондів, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб та інших джерел);
- студентам з багатодітних сімей призначається соціальна стипендія та може надаватися додаткова соціальна і матеріальна допомога;
- 50% плати за перебування та харчування дітей у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах, а сім'ї, середньомісячний сукупний дохід яких нижче гарантованого мінімуму у розрахунку на одну особу, звільняються від плати за перебування та харчування дітей у цих закладах (пункт 3 постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2002 року № 1243 "Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів");
- право на безоплатне здобуття позашкільної освіти (стаття 26 Закону України "Про позашкільну освіту");
- перевага в отриманні пільгового кредиту для здобуття дітьми вищої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 року № 673 "Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти").
- Матері, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, мають право на отримання пенсії за особливі заслуги перед Україною (при цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку).
- Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом, у розмірі від 35 до 40 відсотків прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили

працевдатність (абзац другий частини першої статті 5 Закону України "Про пенсії за особливі заслуги перед Україною")

- Надання жилого приміщення: позачергове – сім'ї, які мають 5 і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно трьох і більше дітей; першочергове - багатодітні сім'ї (Житловий кодекс України).
- Отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення: позачергове – сім'ї, які мають 5 і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно 3 і більше дітей; першочергове - одинокі матері й батьки, які мають трьох або чотирьох дітей, а також у разі народження у однієї жінки одночасно двох дітей (Закон України «Про житловий фонд соціального призначення»)

Щорічна додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів надається жінкам, які працюють і мають двох або **більше дітей** віком до 15 років (стаття 19 Закону України «Про відпустки»).

Почесне звання України "Мати-героїня" присвоюється жінкам, які народили та виховали до восьмирічного віку п'ятьох і більше дітей, у тому числі дітей, усиновлених у встановленому законодавством порядку, враховуючи вагомий особистий внесок у виховання дітей у сім'ї, створення сприятливих умов для здобуття дітьми освіти, розвитку їх творчих здібностей, формування високих духовних і моральних якостей (пункт 9 Положення про почесні звання України, затвердженого Указом Президента України від 29 червня 2001 року № 476).

Виплата допомоги припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення створення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- влаштування дитини на повне державне утримання;

- зарахування дитини на цілодобове перебування (від чотирьох ночівель на тиждень) до інтернату (пансіону) закладу загальної середньої освіти (за винятком спеціальних закладів освіти, закладів освіти III ступеня, ліцеїв, що забезпечують здобуття виключно профільної середньої освіти, та випадків, коли батьки сплачують повну вартість утримання дитини в закладі);
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- втрати статусу багатодітної сім'ї;
- подання отримувачем допомоги заяви про припинення виплати допомоги;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги (пункт 11 Порядку).

Згідно зі статистикою, на першому місці за кількістю наданої допомоги розташовуються соціальні служби за місцем проживання. Цим організаціям приділяється головна роль, оскільки вони знають проблеми кожного мешканця у певній місцевості, обізнані про основні проблеми кожного, здатні в найкоротші терміни зреагувати на проблему. Особливості соціальної роботи з багатодітною родиною полягають у тому, що соціальна робота має охоплювати всі її аспекти життєдіяльності, бути наближеною до потреб сім'ї та її членів у отриманні різних посібників та пільг, а також у наданні інформації про допомогу, соціальні пільги, передбачені для таких сімей. У реалізації соціальної роботи з багатодітною сім'єю велику роль грає діяльність соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг, проведення соціальної адаптації та реабілітації. Зміст соціальної роботи з багатодітними сім'ями неможливо описати без розгляду її технологій [66].

Види та форми соціальної допомоги, мета яких – збереження сім'ї як соціального інституту в цілому та кожної конкретної сім'ї, потребує підтримки, можна розділити на дві групи:

1. Екстрені, спрямовані на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова соціальна допомога, негайне видалення із сім'ї дітей, що перебувають у небезпеці або залишені без піклування батьків);

2. Спрямовані на підтримку стабільності сім'ї, на соціальне розвиток сім'ї та її членів (технологія соціальної діагностики, соціальний посередництво та консультивання, соціальний патронаж, технологія соціальної профілактики, технологія організації культурного дозвілля та відпочинку) [37].

Щодо багатодітних сімей технологія соціальної діагностики має дуже важливе значення, оскільки виявлення та поглиблене вивчення основних проблем кожної конкретної сім'ї обумовлює подальшу ефективність соціальної роботи з даною категорією сімей. На основі соціального діагнозу визначають пріоритети та обирають надання тієї чи іншої виду соціальної допомоги. У зв'язку з цим фахівець із соціальної роботи повинен дотримуватися низки соціальноетичних вимог – принципів діагностики.

1) Принцип конфіденційності – нерозголошення результатів соціального діагнозу без персональної згоди особи, яка була об'єктом дослідження. Якщо це діти, то на розголошення результатів обстеження обов'язково потрібна згода батьків або тих, хто їх замінює осіб.

2) Принцип наукової обґрунтованості – результати аналізу мають бути достовірними та надійними.

3) Принцип заподіяння шкоди – діагностичні результати ні в якому разі не повинні бути використані на шкоду людині, яка пройшла дослідження.

4) Принцип об'єктивності – висновки дослідження повинні робитися на основі науково обґрунтованих, об'єктивних даних і не повинні залежати від суб'єктивних установок тих, хто проводить дослідження чи користується його результатами.

5) Принцип ефективності – не слід пропонувати людині такі рекомендації, які за підсумками діагнозу будуть для нього марними, зможуть призвести до небажаних чи непередбачуваних наслідків [13].

З соціальної діагностики стану членів сім'ї мають починатися і нею ж закінчуватимуться дії фахівця із соціальної роботи. Як область практики, вона орієнтована на професійні знання та вміння, пов'язані з практичним застосуванням певних процедур, прийомів та методів. Своєчасне застосування методів соціальної діагностики здатне запобігти виникненню та загостренню небажаного розвитку подій. Завданням фахівця із соціальної роботи, який здійснює соціальну діагностику, є визначення проблеми багатодітної сім'ї та знаходження правильних засобів для її вирішення. У зв'язку з цим доцільно використовувати мікро-соціологічні, соціально-психологічні, педагогічні та діагностичні процедури [26].

Крім вищезгаданої технології, у соціальній роботі реалізується технологія соціального посередництва та консультування. Посередницька діяльність соціального працівника починається з діагностики соціальної ситуації, уточнення проблеми, потім встановлюється зв'язок з організацією, що потенційно здатна вирішити проблему. Прикладом застосування цієї технології у роботі з багатодітною сім'єю можна навести консультацію з питань оформлення пільг та субсидій для багатодітних сімей, психолого-педагогічна консультація та т.д.

Основною метою соціального консультування є надання допомоги клієнту у вирішенні його соціальних проблем та у налагодженні міжособистісних відносин із оточуючими. Така консультативна діяльність дозволяє клієнту розширити уявлення про себе, власної ситуації. Клієнт у результаті консультації має прийняти відповідальність він за те, що відбувається з ним [22].

Особливість технології консультування полягає в активізації резервів внутрішніх сил клієнта для вирішення проблемних, кризових чи конфліктних ситуацій. Під час проведення соціального консультування важливо дотримуватись основних принципів цієї діяльності. Можна, можливо виділити шість основних принципів соціально-психологічного консультування:

- доброзичливе та безоцінне ставлення до клієнтів;

- орієнтація на норми та цінності клієнта;
- анонімність консультування;
- включення клієнта в процес консультування;
- розмежування особистих та професійних відносин.

Соціально-психологічне консультування передбачає використання своєрідних прийомів та методів роботи з клієнтами. До них зазвичай відносять: спостереження, тестування, переконання, інформування, метод художніх аналогій, мінітренінг, консультаційний інструктаж та ін [29].

Найважливішим напрямом соціального консультування є сімейне консультування. Воно охоплює такий спектр проблем, як взаємини між подружжям, між ними та їхніми батьками, дітьми та батьками. В останні роки в нашій країні створюються та починають функціонувати психолого-педагогічні консультаційні центри.

Значна кількість осіб, які звертаються до них за допомогою – це батьки, яких турбують проблеми виховання та розвитку дітей, конфлікти у відносинах із нею. Як показує практика, безглуздо консультувати дітей до 14-15 років без участі батьків.

Ще однією з технологій соціальної роботи з багатодітною сім'єю, є соціальний патронаж – це індивідуальна діяльність спеціаліста, завдяки якій сім'я отримує конкретну допомогу та підтримку від соціальної служби, покликаної мобілізувати та підвищити її адаптаційні можливості [42].

Нині розрізняють два напрями соціального патронажу сім'ї. Перший напрямок ґрунтується на характері тих дій, які здійснюють соціальні служби щодо сімей та дітей особливого ризику. Вона включає такі види патронажу, як соціальний, медикосоціальний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний, соціально-економічний, що виражається у видачі допомоги, продуктів, одязі тощо.

Другий напрямок ґрунтується на характеристиці об'єктів патронажу. Вони класифікуються за віком (діти, підлітки, люди похилого віку) люди), за статевою приналежністю (дівчата, хлопчики, жінки, чоловіки), за медичними

показаннями (інваліди, вагітні жінки та т. д.), за соціальним статусом (бездоглядні діти, жертви насильства), сімейним проблемам (неблагополучні сім'ї, діти батьків алкоголіків) і т. д. [33].

Розглядаючи перший напрямок, важливо зазначити, що, наприклад, медико-соціальний патронаж діє щодо хворих та фізично неповноцінних членів сім'ї, у тому числі дітей (інвалідів), які потребують у повсякденному догляді. Соціально-психологічний патронаж реалізується в різних формах тривало наданої психологічної та соціальної допомоги сім'ям, які переживають конфлікт чи стресовий стан, а також які мають проблеми у вихованні дітей, які перебувають у стані хронічної соціально-психологічної дезадаптації та емоційної напруги.

Фахівці із соціальної роботи, які здійснюють психологічний патронаж, проводять консультування, знаходять разом із клієнтами альтернативні шляхи виходу з конфліктних ситуацій, виконують посередницькі функції між клієнтом та його оточенням, допомагають знизити у клієнта почуття тривожності, при цьому фахівець має кваліфіковано поєднати членів сім'ї у процес запланованих змін. Соціальний патронаж сприяє вивченню та проясненню ситуації з урахуванням соціального та психологічного стану клієнта при використанні засобів, що знижують рівень тривоги та надають емоційну підтримку, а також спрямований на надання конкретної допомоги з ліквідації кризової чи критичної ситуації, що склалася у сім'ї та на стабілізацію сприятливих тенденцій [24].

Соціально-педагогічний патронаж включає всебічну і дієву допомогу сім'ї, що має різні проблеми, силами фахівців соціальних служб, що орієнтуються на власні педагогічні можливості, а також на ресурси соціально-педагогічного простору. Соціальний патронаж сім'ї включає такі напрямки: інформаційно-аналітичний, пов'язаний з ідентифікацією та фіксацією ситуації як неблагополучною чи небезпечною; пряме втручання у ситуацію; укладання соціальною службою договору про співробітництво та його планування;

безпосередня підтримка клієнта патронату; контроль, оцінка та завершення роботи з клієнтом [21].

На всіх етапах роботи з багатодітною сім'єю фахівець із соціальної роботи фіксує в особистій справі основний зміст роботи даної сім'єю. При патронажі сім'ї використовуються найрізноманітніші форми та методи: соціальне та психосоціальне консультування, психотерапія, гештальт-терапія, тренінги (наприклад, позитивного життєвого настрою), корекційні методики (корекція деструктивних афектів у дітей, депривованого материнства тощо), педагогічної освіти батьків і т.д. [39].

Крім перерахованих вище технологій реалізується технологія соціальної профілактики у роботі з багатодітною сім'єю. Вона може бути застосовна при запобіганні девіантній поведінці серед дітей та підлітків багатодітних асоціальних сімей, профілактики бездоглядності та правопорушень дітей у багатодітних сім'ях тощо.

Профілактика є одним з перспективних та важливих напрямів контрольної-корекційної діяльності у соціальній роботі. Сучасна профілактична, запобіжна діяльність сприяє значному зниженню витрат соціальної роботи вже мають місце, що «відбулися» девіаціями. Основна ціль профілактичної діяльності полягає у виявленні причин та умов, ведуть до відхилень, попередження та зменшення ймовірності прояви відхилень за допомогою соціально-економічних, правових, організаційно-виховних, психолого-педагогічних заходів дії.

У профілактичній роботі найважливіше значення має вміння правильно та гнучко орієнтуватися у кожній конкретній ситуації. Профілактичні заходи варіюються в залежності від характеру та причин соціальних відхилень. З цього випливає, що профілактика має проводитися у формі програмних, запланованих дій, спрямованих на досягнення бажаного результату, запобігання можливих проблем та спостереження за подальшим станом соціального об'єкта [30].

Ще однією технологією, що реалізується в процесі роботи з багатодітною сім'єю, є організація культурного дозвілля та відпочинку. Дана технологія є

процесом прилучення до культури членів багатодітної сім'ї, виражений у матеріальній та духовній формі.

Характерною рисою соціально-дозвільної діяльності є те, що вона здійснюється у вільний (дозвіловий) час; відрізняється свободою вибору, добровільністю, активністю, ініціативою як однієї людини, так і сім'ї загалом; обумовлена національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями; характеризується різноманіттям видів з урахуванням різних інтересів дорослих та дітей; відрізняється глибокою особистісною спрямованістю; носить гуманістичний, культурологічний та розвиваючий характер [32].

Отже, існує два види соціальної допомоги – це екстрена, спрямована на виживання сім'ї (екстрова допомога, термінова соціальна допомога, негайне видалення з сім'ї дітей, які перебувають у небезпеці або залишені без піклування батьків) та допомога, спрямована на підтримання стабільності сім'ї, на соціальний розвиток сім'ї та її членів (технологія соціальної діагностики, соціальне посередництво та консультування, соціальний патронаж, технологія соціальної профілактики, технологія організації культурного дозвілля та відпочинку).

Основними технологіями соціальної роботи під час роботи з багатодітною сім'єю є технологія соціальної діагностики, технологія соціального посередництва та консультування, технологія соціального патронаж, технологія соціальної профілактики, технологія організації культурного дозвілля та відпочинку. Кожна технологія соціальної роботи має свої межі застосування. Завдання соціального працівника – правильно провести межі застосування однієї з технологій до певної складної життєвої ситуації. Слід зазначити, що кожна багатодітна сім'я потребує допомоги та підтримки з боку держави та суспільства.

Реалізація соціальних технологій сприяє своєчасній та ефективній роботі з багатодітними сім'ями та здійснюється різними службами та установами. При цьому головну роль займає фахівець із соціальної роботи. Він виконує основну

роботу з надання сім'ям різних видів допомоги та послуг. Ця робота включає весь перелік послуг, необхідні підтримки життєздатності таких сімей, і ведеться по декільком напрямкам – від залучення різних організацій та установ, здатних допомогти сім'ї, до конкретної, індивідуальної допомоги фахівця із соціальної роботи [72].

1.3 Соціальні проблеми багатодітних сімей

Багатодітна сім'я стикається з такими ж проблемами, як і інші сім'ї. Але для неї вирішення цих проблем стає важчим, адже в умовах нинішнього економічного становища більше матеріальної вигоди, психологічного комфорту та забезпеченість культурними цінностями отримують сім'ї, які мають одну дитину або бездітні.

Головна проблема багатодітної сім'ї – економічна. З народженням кожного нового члена сім'ї дохід сім'ї різко зменшується. Посібники, які виплачуються багатодітним сім'ям хоч і доповнюють сімейний бюджет, але у зв'язку з постійним зростанням цін сім'я не може повністю задовольнити все свої потреби. Батьки не мають коштів на оплату освіти, культурної чи спортивного, музичного, художнього розвитку дітей. В кожній п'ятій сім'ї діти не відвідують дитячі садки через брак коштів [76].

У великій сім'ї через те, що дітям потрібно більше уваги, мати змушена відмовитися від роботи та займатися вихованням дітей, а батько, як правило, забезпечує сім'ю. Залежність від джерела коштів є причиною занепокоєння з фінансового боку життя.

Безробіття – ще одна проблема багатодітних сімей. Причин цього достатньо:

- проблеми працевлаштування можуть виникнути з тієї причини, що у батьків немає відповідної освіти або лише середньо-спеціальна;

- велика сім'я передбачає часті відпустки для догляду за дітьми, лікарняні, численні пільги та внески, відсутність можливостей виконувати додаткову роботу, тому роботодавцям не вигідно брати такого працівника працювати;
- Батьки не розуміють, як поєднати домашнє господарство з роботою [49].

Житлова проблема, яка завжди гостро стоїть у всіх суб'єктах нашої країни, особливо багатодітних сімей у період економічної кризи. Через зростання цін на готове житло багатодітні сім'ї не можуть придбати житло за свій рахунок. Існує можливість надання муніципального житла багатодітним сім'ям на пільгових умовах, проте, процедура складна, та й не всі представники цієї категорії сімей про неї знають. Якщо ця проблема не буде планомірно вирішуватися, то вона може стати одним із факторів підвищення соціальної напруженості у суспільстві.

Житлові умови не відповідають нормативам і не можуть покращуватись за рахунок муніципального житла, а ці умови відіграють важливу роль у долі дітей.

Відсутність необхідних життєвих умов, коли дитина починає виявляти активність, можуть зробити його боязким, пасивним [48]. Ця проблема має непрямий вплив на здоров'я дітей. Відносини в сім'ї в обмежених умовах більш конфлікти, за рахунок чого створюється Напружена емоційна атмосфера. Наприклад, коли кожна дитина захоче займатися своєю справою, не зважаючи на інтереси інших, рішення не завжди вдається, тому що діти конкурують між собою і не завжди йдуть на поступки. А це може бути причиною психологічного дискомфорту, яка перешкоджають їх гармонійному розвитку. Щоб не було таких проблем батьки зобов'язані пояснити дітям про те, що вони повинні слідувати певним правилам поведінки та поважати інтереси інших братів та сестер.

Існує і проблема здоров'я дітей. Багато авторів відзначають, що діти в багатодітних сім'ях з низки об'єктивних причин хворіє частіше, ніж діти в інших сім'ях. Причинами можу бути неповноцінне харчування, неповноцінний відпочинок, батьки не завжди мають можливість забезпечити дитину

необхідною ліками. Багатодітні сім'ї хоч і витрачають більше коштів на придбання продовольчих товарів, але структура харчування залишається менш раціональною, ніж у інших сім'ях із дітьми. У раціоні харчування переважає вуглеводна компонента, а вміст білків тваринного походження з погляду медицини недостатні [73].

У багатодітної матері також можуть виникнути проблеми зі здоров'ям у зв'язку з тим, що значну частину часу вона проводять у стані вагітності чи лактації. Кожна наступна вагітність та народження дитини схильна до ризиків і ускладнень. Короткий проміжок часу між пологи і втома можуть призвести, якщо ще під час попередніх пологів були ускладнення, до посилення проблеми. Також проблеми можуть виникнути через віку жінки. Як правило, треті, четверті та наступні пологи припадають на вік 30-35 років, що може підвищити ймовірність ускладнень вагітності та ризик народження дітей з патологіями. Щоб запобігти всім цим проблеми жінка повинна під час звертатися до жіночої консультації, дотримуватися рекомендацій лікаря, а не покладатися на свій досвід.

У сфері освіти так само переважає низка проблем. У дітей їх багатодітних сімей менше умов щоб здобути освіту. В силу обмежених матеріальних можливостей життєві перспективи простягаються для певних меж. У більшості випадків, діти, хоч і мають здібності, орієнтовані на отримання початкового професійного або середньої спеціальної освіти, тому що не мають можливостей здобути таку ж освіту, як діти з інших сімей з високими доходами.

У багатодітних сім'ях діти не отримують уваги від батьків через їх завантаженості. Мати, яка дає половину виховного впливу, зайнята домашнім господарством, батько, зазвичай, перебувають у роботі. Дефіцит уваги може привести бездоглядність дітей. Можуть виникнути проблеми при спілкуванні з дорослими членами сім'ї, так і з братами та сестрами, що в надалі ускладнює процес соціалізації дитини [55].

Внаслідок суперництва дітей між собою та некомфортною обстановкою в багатодітних сім'ях виявлено зростання ситуативної тривоги. У молодшому віці

діти спокійні, стримані та емоційно врівноважені, а ось до підліткового віку у них підвищується збудливість, вони втрачають впевненість у собі, стають дратівливими. Також діти з багатодітних сімей більш вразливі, їм не вистачає гнучкості для того, щоб адаптуватися на новому місці, результат – переживання, пов'язані з невдачами [44].

Організація відпочинку та дозвілля для дітей з багатодітних сімей представляє собою ще одну проблему, так як різні дитячі та юнацькі гуртки, будь вони спортивні, творчі, музичні чи літні табори, санаторії стають платними.

З цієї причини діти з багатодітних сімей не можуть їх відвідувати та проводити канікули з користю собі і суспільства [24].

У дітей із багатодітних сімей усі іграшки, одяг, шкільні приналежності загальні. Молодші діти доношують речі старших, звідси ще більше причин для комплексів та зниження власної значущості. Ці речі не завжди виглядають новими та не відповідають смаку дитини [38].

Для дитини іграшка означає щось більше, ніж просто предмет. Тому він хоче, щоб його іграшку ніхто не чіпав. Тому батькам треба намагатися періодично купувати нові іграшки, одяг та інші необхідні предмети та привчити дітей не брати без попиту речі інших членів сім'ї [61].

Один з авторів виділяє труднощі, які можуть виникнути у процесі виховання дітей із багатодітних сімей:

– у сім'ях з 1-2 дітьми, батьки уважно ставляться до будь-якого дитячого прояву та реагують на нього відповідно. А у багатодітних сім'ях немає постійної можливості приділяти час для спілкування кожній дитині, а дітям необхідна пильна увага для їх нормального розвитку;

– багатодітна сім'я є маленьким колективом, тому, якщо захворіє одна дитина, то цілком імовірно, що захворіють інші діти. Стан здоров'я дітей та догляд за ними у подібних сім'ях недостатні;

– у дітей із багатодітних сімей складається конкурентні взаємини між собою через брак уваги батьків;

– Оскільки діти сприймають себе як частину великого колективу, вони не думають про свої цінності, що надалі може призвести до заниженої самооцінки [40].

Багатодітні сім'ї можуть виникнути, на жаль, не в результаті підвищеної любові батьків до дітей, а через несприятливу життєву ситуації. Люди, які мають високий рівень освіти, свідомо обмежують себе одним, двома дітьми, щоб у майбутньому мати можливість для кар'єрного зростання. Відомо, що у нашій країні між рівнем освіти і середньої народжуваністю існує зворотний зв'язок, тобто. У багатодітних сім'ях батько та мати мають низький рівень освіти. Звичайно ж, здатність батьків приділяти достатньо уваги дітям, турботу, любов не залежить від рівня їхньої освіти, але часто це може бути джерелом інших проблем: низька заробітна плата, безробіття, алкоголізм та інші формами асоціальної поведінки. Таких батьків проблема виховання дітей не цікавить. Діти у таких сім'ях часто залишаються без нагляду з боку батьків, все навантаження по догляду за молодшими лягати на старших братів і сестер, а ось про них самих дбати нема кому.

Щодо проблем молодих багатодітних сімей, гостро стоїть проблема в те, що молоді батьки можуть виявитися безробітними. Роботодавці не відчують довіри співробітникам з маленькими дітьми, тому матеріальне становище багатодітних сімей може бути вкрай важким. У багатодітних батьків немає можливості здобути додаткову освіту або побудувати кар'єру. У молодих батьків недостатньо педагогічних умінь та навичок для виховання дітей, часто молоді батьки мають велику кількість своїх інтересів і бажань крім домашніх турбот. У зв'язку з цим, діти можуть недоотримувати потрібну увагу з боку батьків.

Багатодітна сім'я – добре чи погано? Неможливо однозначно відповісти на це питання, тому така сім'я має як плюси, так і мінуси. Багато залежить від того, чи бажані ці діти, чи наповнений їхній будинок спокоем і любов'ю, турботою і ласкою, або ж у цій родині весь час відбуваються конфлікти між собою і діти перебувають у скрутній ситуації.

Для вирішення демографічної проблеми у нашій країні основні заходи мають бути спрямовані на підвищення мотивації у населення галузі репродуктивної поведінки, потрібно пропагувати необхідність багатодітної сім'ї з трьома та більше дітьми. Вирішення цієї проблеми неможливо лише заходами соціальної політики, які спрямовані на покращення матеріального, соціально-економічного стану сімей.

Багато людей схильні до такої думки, що багатодітні сім'ї не справляються зі своїми обов'язками та плодять злидні. Якщо вірити розрахункам демографів, згідно з якими 1-2 дітей у сім'ї недостатньо для того, щоб підтримувати чисельність нації, звідси – нація спочатку старіє, а потім і зовсім вимре. Щоб уникнути цієї проблеми потрібно зробити так, щоб сім'я з трьома та більше дітьми стала нормою. Для цього потрібно побудувати ефективну соціальну політику щодо багатодітних сімей. При існуючих заходи соціальної підтримки багатодітні сім'ї приречені на деградацію в умовах соціально – економічних проблем [63].

У сім'ї знаходять відображення всі соціальні проблеми, характерні для сучасного суспільства, тому до неї застосовані всі види технологій соціальної роботи. Стосовно сімей різних категорій: неповних, багатодітних, малозабезпечених, асоціальних - використовуються різні технології соціальної роботи. Види і форми соціальної допомоги, мета яких - збереження сім'ї як соціального інституту в цілому і в кожній конкретній сім'ї, яка потребує підтримки, можна розділити на екстрені, тобто спрямовані на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова соціальна допомога, негайне видалення дітей з сім'ї, які перебувають під загрозою або залишених без піклування батьків), спрямовані на підтримку стабільності сім'ї, а також спрямовані на соціальний розвиток сім'ї та її членів [21].

Існує типологія соціального ризику, тобто виділення сімей, які в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин перебувають у стані життєвого утруднення і потребують допомоги з боку державної системи соціального

захисту та соціального обслуговування. Виділяють дві категорії сімей соціального ризику:

1. Сім'ї, які актуально потребують соціального захисту і підтримки в силу об'єктивно склавшоїся важкої життєвої ситуації, яка перешкоджає її функціонуванню та розвитку (сім'ї з дитиною-інвалідом, багатодітна, неповна сім'я, родина вимушених переселенців, малозабезпечена сім'я, родина з асоціальною поведінкою її членів) .

2. Сім'ї, які превентивно потребують соціального захисту та підтримки у зв'язку з небезпекою виникнення складних проблем (молода сім'я, родина, яка очікує народження дитини, сім'я з новонародженим, сім'я, не здатна створити умови для розвитку і виховання дітей) [18].

Багатодітні сім'ї відносяться до першої категорії сімей соціального ризику, цим обумовлений широкий спектр проблем даної категорії сімей:

1) Матеріально-фінансові (побутові) проблеми. Багатодітні сім'ї є найменш забезпеченими, з низьким середньомісячним доходом на одного члена сім'ї. У структурі доходів допомоги на дітей невеликі. Частка витрат на продовольчі товари вище, а структура харчування набагато менше різноманітна. У зв'язку з постійним зростанням цін відзначаються вкрай обмежені можливості задовольняти потреби, дефіцит в найнеобхідніших предметах: взуття, одягу, шкільно-письмових приладдях. Рідкісна натуральна і матеріальна допомога проблем не вирішує [20]. В даний час з народженням кожної дитини дохід сім'ї різко зменшується. Численні дослідження показують найтісніший взаємозв'язок між числом проживаючих в сім'ї дітей та доходами, що приходяться на кожного члена сім'ї, а в більш загальному плані – ступенем її збіднення. У сім'ях, які з шести чоловік і більше, сукупний дохід, що припадає в середньому на кожного члена, в 2,2 – 2,8 рази нижче, ніж у сім'ях, які складаються з двох осіб, і в 1,8 – 2,1 рази нижче, ніж у сім'ях з трьох чоловік. Можна сказати, що народження в сім'ї третьої дитини в переважній більшості випадків призводить до малозабезпеченості [28].

2) Проблема працевлаштування батьків. Коли мати не працює, а батько не отримує тривалий час зарплату, нерегулярні і недостатні допомоги на дітей, виникає проблема пошуку нової роботи. Часто це посилюється не самосвідомим знанням законів і інформації про ті пільги, які покладені таким сім'ям. Вживання багатодітної сім'ї в сучасних умовах можливо шляхом підвищення власних доходів (особиста ініціатива, вторинні заробітки, робота підлітків).

Уразливість членів багатодітних сімей на ринку праці багато в чому породжена їх відносно низьким освітнім потенціалом і, перш за все, дефіцитом професійної освіти. За характеристиками професійної підготовки члени сімей з 3 дітьми помітно поступаються членам багатодітних сімей, а домогосподарства з 4 і більше дітьми відрізняються настільки сильно, що є підстави говорити про більшість цих сімей як про особливу групу [11].

3) Житлова проблема для багатодітних сімей в даний час придбала першорядну важливість. Житлові умови не відповідають нормативам за загальним правилом і не можуть покращитися за рахунок муніципального житла, а придбання житла за рахунок власних коштів для більшості сімей неможливо. Зростання плати за житлово-комунальні послуги ще більш ускладнює матеріальні проблеми багатодітних сімей. Рівень благоустрою жител багатодітних сімей вкрай низький. Якщо в селах вони не надто виділяються серед інших типів сімей, то в містах рівень благоустрою житла багатодітних сімей в 2 рази нижче, ніж сімей з 1 дитиною [16].

4) Психолого-педагогічні проблеми. У благополучній багатодітній родині діти перебувають в рівному становищі: немає дефіциту спілкування, старші дбають про молодших, формується, як правило, позитивні моральні якості, такі як чуйність, людяність, повага до старших. Але разом з тим, дефіцит часу, недостатність знань по вихованню дітей створюють певні проблеми в таких сім'ях. Багатодітні, особливо неповні сім'ї, відрізняються більшою бездоглядністю дітей. Діти більшу частину часу проводять на вулиці. Виникає проблема комунікації, як дорослих членів сім'ї, так і дітей, особливо

підлітків. Це ускладнює процес соціалізації дітей може сприяти появі певних проблем у подальшому житті [19].

5) Медичні проблеми. Складний психологічний клімат багатодітної сім'ї, як правило, впливає на здоров'я дітей. Соціальна незахищеність багатодітних сімей, постійне зниження рівня життя створюють песимістично налаштоване соціальне самопочуття. Відзначається низький рівень санітарної культури в багатодітній сім'ї: 53,8% сімей відноситься до групи ризику. Страждає здоров'я всіх членів сім'ї, має місце поширення хронічної патології. Батьки хворіють в 2 рази частіше ніж в інших сім'ях. У матерів страждає репродуктивне здоров'я, характерні слабке знання контрацепції, слабка соціальна орієнтація в сексуальному житті, недотримання інтергенетических інтервалів між вагітностями. Відзначається незадовільний статеве виховання дітей, порівняно раннє статеве життя підлітків. У таких сім'ях 10-15% проблемних дітей [20]. Таким чином, члени багатодітних сімей мають загальну специфічну проблему: діти з таких сімей частіше демонструють занижену самооцінку, для них характерно слабке здоров'я, зниження рівня соціального віку, що негативно може позначитися на їх подальшу долю. У багатодітних сім'ях "проблемних" дітей і підлітків близько 10-15%. Саме вони повинні стати першочерговим об'єктом діяльності соціального працівника, але не тому, що вони "погані", а тому, що їм дуже погано.

Зі сказаного вище стає ясно, що саме розвиток дітей у багатодітних сім'ях потребує першочергової уваги суспільства. Соціальна робота в багатодітній сім'ї повинна бути спрямована на вирішення повсякденних сімейних проблем, зміцнення і розвиток позитивних сімейних відносин, відновлення внутрішніх ресурсів, стабілізацію досягнутих позитивних результатів, соціально-економічному становищі та орієнтації на реалізацію соціалізуючого потенціалу [28].

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ

2.1 Напрями, форми, методи соціальної роботи з багатодітними сім'ями

Існуючі проблеми у функціонуванні багатодітної сім'ї на сучасному етапі розвитку обумовлюють необхідність допомоги даній категорії сім'ї. Соціальна робота з такою родиною представляє собою діяльність соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації. Виходячи із цього, соціальний працівник покликаний виконувати наступні функції:

- діагностичну (вивчення особливостей багатодітної сім'ї, виявлення її потенціалів);
- охоронно-захисну (правова підтримка багатодітної сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод);
- організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціювання спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості);
- соціально-психолого-педагогічну (надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж);
- прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги);
- координаційну (встановлення і підтримання соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб).

Технологія соціальної роботи – це сукупність взаємозалежних процедур та способів професійного впливу на соціальний об'єкт метою його поліпшення, забезпечення оптимізації функціонування при можливе тиражування даної

системи впливу [25]. В даний час у системі соціальної роботи реалізуються різні

технології роботи з багатодітними сім'ями, які надають позитивне Вплив на реалізацію сімейної політики. До технологій соціальної роботи з багатодітними сім'ями належать: соціальна діагностика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна експертиза, соціальне консультування, соціальна профілактика. Всі ці технології спрямовані на підтримку сімей з трьома та більше дітьми, на виявлення та вирішення існуючих проблем, в розвитку сім'ї загалом.

Серед різних технологій соціальної роботи із багатодітними сім'ями.

Серед основних технологій соціальної роботи з багатодітною родиною можна виділити:

1. Технології збору та обробки інформації про сім'ю, яка потребує допомоги;

2. Технології надання родині соціальної допомоги (посередницької, економічної, соціальної, психолого-педагогічної і т. д.);

3. Технології безпосередньої роботи фахівця з клієнтом, з конкретних питань [28]. Важливою складовою технологій роботи з даною категорією сімей виступають різноманітні форми і методи роботи.

Діагностичні методи соціально-педагогічної роботи: аналіз документів – це один з основних методів одержання конкретного знання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації; біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад характеристики, щоденники); спостереження – загальнонауковий метод дослідження, припускає цілеспрямовану, систематичну фіксацію проявів діяльності особистості, колективу, групи людей. Спостереження за дітьми з багатодітних сімей проводиться з метою визначення наявності проблем у дитини, загальний емоційний стан і психологічний портрет; опитування – це метод збору інформації, проведений у вигляді інтерв'ю, бесіди за заздалегідь складеним

планом; тестування – це один з методів дослідження, що полягає в діагностиці особистості, психічного стану, наявних і знову придбаних знань. Ця діагностика проводиться з багатодітними батьками з метою збору необхідної інформації про сім'ю, а також для визначення характеру внутрішньо сімейних взаємин.

Загальна схема технології соціальної діагностики включає кілька етапів. На першому етапі здійснюється попереднє знайомство з об'єктом під час якого здійснюється збір достовірної інформації про сім'ю, визначення його позитивних та негативних сторін, можливих шляхів вдосконалення.

Для визначення достовірності, об'єктивності та повноти інформації, отриманої під час попереднього знайомства, фахівець активізує все міжвідомчі зв'язки. Фахівцями з органів соціального захисту населення може бути надана інформація про те, які соціальні виплати призначені сім'ї, про соціальні пільги, виплати, компенсації, якими користується сім'я, про виявлених бездоглядних неповнолітніх дітей, які потребують реабілітації [52].

Другий етап діагностики передбачає проведення загальної діагностики, постановка завдань, виділення складу діагностованих ситуацій, вибір методу діагностування. Фахівцем можуть бути використані два типи дослідницьких методів: історико-генетичні та структурно-функціональні. За допомогою історико-генетичного методу можна визначити час та причини зародження соціальної проблеми у багатодітній сім'ї, простежити її стан на різних стадіях життя, оскільки більшість проблем мають спадкове походження та соціально успадковуються.

За допомогою структурно-функціонального методу діагностування можна отримати дані про існуючі соціальні проблеми, про будову соціального об'єкта та зв'язках між його різними елементами, а його функціональності чи дезфункціональності, тобто. про те, чи відповідає його діяльність свого призначення.

На цьому етапі для збору інформації про багатодітні сім'ї фахівцями використовується метод спостереження, за допомогою якого можна дізнатися

про взаємовідносинах дітей із батьками, відносини подружжя. Це дає можливість з'ясувати налаштування дітей та батьків на допомогу фахівців, характер відносин один з одним усередині сім'ї. Багатим джерелом інформації про багатодітні сім'ї, про взаємини всередині сім'ї виступає метод виконання дитиною практичного завдання у присутності близького людини. За виконання цього завдання члени сім'ї взаємодіють друг з іншим, що дозволяє дізнатися про додаткову інформацію про них. Метод розмови вивчення багатодітної сім'ї вимагає постановки мети і підготовки. Бесіда передбачає більш тісну взаємодію фахівця з сім'єю, суті це спільна робота з вивчення існуючої проблеми. Для більш докладного та глибинного дослідження сім'ї використовується метод анкетування. Анкета має бути націлена на отримання додаткової інформації про особливості та умови життя сім'ї. При цьому вже Враження, що склалося, допомагає оцінити справедливість і достовірність отриманих відповідей, їх відповідність практиці взаємодії у ній [27].

На останньому етапі фахівець окрім висновку аранжує існуючі проблеми, вибираючи першорядні проблеми та ключові проблеми, від якої залежить вирішення всіх інших проблем.

На заключному етапі діагностування визначається діагноз, далі розробляються програми та рішення щодо подолання виявлених проблем. Що стосується багатодітних сімей технологія соціальної діагностики має важливе значення, оскільки ви членування та поглиблене вивчення основних проблем кожної конкретної сім'ї зумовлює подальшу ефективність соціальної роботи з цією категорією сімей [50].

У системі технологій соціальної роботи з багатодітними сім'ями значне значення має технологія соціальної адаптації. Під соціальною адаптацією розуміється процес пристосування людини до нових для неї Соціальними умовами життєдіяльності [32]. Існує кілька видів адаптації, але соціальна адаптація є основним видом. Повна соціальна адаптація людини включає в себе фізіологічну, економічну, педагогічну, психологічну та професійну адаптацію.

Для багатодітних сімей у системі соціальної адаптації відіграють важливу роль такі терапевтичні методи як дискусія, в якій торкаються актуальні проблеми та біографічні дані клієнтів. Комунікаційні методи, що реалізуються за допомогою психодрами, гештальттерапії, трансактного аналізу під впливом розігрування різних ролей змінюють установки клієнта.

Зміна відбувається за рахунок того, що клієнту надається вільний вибір як самої участі в психодраматичній сцені, так і грає їм ролі;

клієнт залучається до виконавчої діяльності; клієнт виходить позитивні емоції від групи після розігрування ролі; під час гри відбувається обмін емоціями та почуттями між членами групи [70].

Групові та індивідуальні методи терапії, методи засновані на невербальній активності: арт-терапія, музикотерапія, хореотерапія. Артерапія являє собою групову форму, в якій використовується художня, творча активність з боку клієнтів висловлювати свої проблеми.

Малюнки є джерелом різноманітної інформації клієнтів. Музикотерапія є найстарішим методом впливу на психіку людини, допомогою якої можна викликати у слухачів переживання, які пов'язані з минулим, сьогоденням та майбутнім. Хореотерапія використовується з урахуванням можливостей клієнтів, тому що вона як метод терапії не повинна мити скрутною чи неприємною [41].

Ці методи впливають на зниження емоційної напруженості в багатодітних сім'ях та створення умов для гармонійного розвитку всіх членів сім'ї.

Соціальна реабілітація є найважливішою соціальною технологією роботи з сім'єю, вона дозволяє відновити соціальні функції сім'ї та сприяє самостійному вирішенню сім'єю існуючих проблем. Технологія соціальної реабілітації містить комплекс заходів для здійснення ефективної діяльності спеціаліста з багатодітною сім'єю. Заходи щодо соціальної реабілітації здійснюються в різних напрямках: соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-педагогічне, соціально-правове [28].

Технологія соціальної експертизи спрямована на вирішення багатьох соціальних завдань та надання допомоги багатодітним сім'ям.

Соціальна експертиза – це технологія, яка спрямована на всебічне оцінювання соціального об'єкта, у тому числі трудових відносин та розробка практичних рекомендацій на тему оцінки [56].

Технологія соціальної експертизи багатодітної сім'ї спрямована на дослідження, яке включає діагностику стану багатодітної сім'ї, встановлення достовірності інформації про проблеми сім'ї, прогнозування стану сім'ї після застосування технологій соціальної роботи з цією категорією населення, а також розробка рекомендацій для поліпшення становища сім'ї та соціальне проектування.

Соціальна експертиза може проводитися за трьома моделями: рецензія, проект, моніторинг. Найбільш традиційною формою експертної оцінки є рецензії. В основному рецензія застосовується при аналізі документів, експерт складає відгук на надані йому матеріали. У відгуку можуть утримуватися позитивні та негативні характеристики, і пишеться загальний висновок за матеріалами. На закінчення експерта обов'язково дається відповіді на питання, заздалегідь позначені завдання експертизи.

Рецензія є простою та найменш витратною моделлю експертизи, але вона менш ефективна, тому що може вести орган, який приймає рішення, помилка щодо справжнього стану справ.

Наступна модель експертизи – моніторинг, метою якої є регулярне проведення дослідження одного і того ж об'єкта по одній і тій же методиці. Такий метод показує динаміку розвитку багатодітної сім'ї. Така модель проводиться, якщо соціальна експертиза здійснюється на довгостроковій основі. Моніторинг ефективний тоді, коли накопичується достатній матеріал для порівняння досліджуваних процесів.

Експертиза, яка проводиться за моделлю «проект», спрямована на рішення групи суміжних завдань. Експертна оцінка постає як основа проектування бажаних суспільних станів та тенденцій.

Моделі "Рецензія", "Моніторинг", "Проект" не вичерпують можливих організаційних форм соціальної експертизи. Для вирішення кожного випадку покладається певна форма експертного дослідження, але за необхідності можлива комбінація кількох форм. Фінальним результатом соціальної експертизи є підсумковий документ рекомендаційного характеру, в якому експерт пише про пропозиції, спрямованих на вирішення існуючої проблеми [34].

В арсеналі фахівця із соціальної роботи має переважати технологія соціальної профілактики, оскільки проблему простіше попередити, ніж вирішувати.

Ця технологія спрямована на всі типи сімей, з метою попередження та появи девіантної поведінки, негативних соціальних проблем, явищ і ситуацій, асоціальних сімей, профілактика бездоглядності дітей [77].

Підсумком соціальної профілактики є скорочення кількості розлучень, абортів, сімей, які мають якісь проблеми, правопорушень. Завдяки цій технології можливе збільшення числа зареєстрованих шлюбів, підвищення народжуваності, позитивні соціальні зміни, реабілітація сімей та ін.

Застосування технології соціальної профілактики підвищує ефективність діяльності всієї системи соціальної роботи з багатодітними сім'ями [65]. Технологія соціального консультування успішно застосовується в діяльності фахівця з соціальної роботи під час роботи з багатодітними сім'ями. Консультування – це повідомлення будь-якої інформації багатодітним сім'ям на їх запит. Під соціальним консультуванням розуміється кваліфікована рада, допомога багатодітним сім'ям та їх членам, які мають різні проблеми.

Метою даної технології є відновлення, соціалізація, оптимізація соціальних функцій сім'ї, вироблення соціальних норм спілкування [33].

Технологія соціального консультування складається з кількох напрямків: медико-соціальне, психолого-педагогічне, соціально-правове, соціально управлінські та ін.

Результат консультування переважно залежить від досягнення взаєморозуміння між консультантом та консультованим. Для досягнення позитивного результату необхідно дотримуватись правил.

По-перше, позиція консультанта має відповідати поглядам клієнта.

По-друге, консультант повинен зрозуміти, що дії, очікувані від нього, будуть відповідати задоволенню його інтересів та потреб.

По-третє, для досягнення необхідного результату, треба привернути до себе клієнта, оскільки люди легше приймають позицію того, кому відчувають позитивні емоції і, відповідно, відкидають позицію тих, до кого відчувають негативні емоції.

Треба сказати, що головним завданням фахівця із соціальної роботи є викликати себе позитивне ставлення з боку клієнта. Для цього фахівець повинен використовувати спеціально-психологічні прийоми, щоб досягти довіри клієнта. Фахівець повинен уміти слухати, спостерігати, реагувати на форму вербального та невербального спілкування. Це дає можливість для організації та здійснення соціального консультування як виду соціальної допомоги багатодітним сім'ям.

Загалом, соціальна робота з багатодітною родиною складається з наступних складових [12].

1. Соціальний захист багатодітної сім'ї – це багаторівнева система переважно державних заходів щодо забезпечення мінімальних соціальних гарантії, прав, пільг і свобод нормально функціонуючої сім'ї в ситуації ризику в інтересах гармонійного розвитку сім'ї, особистості і суспільства. Важлива роль у соціальному захисті багатодітної сім'ї відводиться самій родині: зміцнення батьківських уз; формування стійкості проти пропаганди сексу, наркотиків, насильства, агресивної поведінки; підтримки в нормі психологічного здоров'я сім'ї та ін..

2. Соціальна підтримка багатодітної сім'ї передбачає формальну і неформальну діяльність і взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися в скрутних обставинах, з питань професійної перепідготовки (освіта членів сім'ї),

працевлаштування, забезпечення заробітком і т. д. Вона включає медичне страхування, а так само інші різні форми допомоги (моральну, психологопедагогічну, матеріальну і фізичну), соціальне співчуття і єдність [28].

Вважаємо, що найбільш ефективними напрямками роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями є:

- виявлення такого роду сімей та спостереження за ними;
 - вивчення їх стану, потреб, специфіки виховання дітей і внутрішньо-сімейних відносин;
 - відрекомендування у разі потреби в служби психологічної допомоги; ·
- організація дозвілля та відпочинку дітей з даної категорією сімей;
- проведення засідань круглих столів;

проведення тренінгів («На відносини в сім'ї» і т.д) [29]. Організуючи роботу з сім'єю, соціальний працівник повинен враховувати наступне:

- Кожному з батьків неприємно чути погане про своїх дітей, тому необхідно навчитися не тільки скаржитися, але і хвалити дитину, бачити хороше;
- Не варто заради червоного слівця або повчального прикладу оприлюднювати різні негативні сторони сімейного виховання. Приклади типових педагогічних помилок в родині повинні бути завжди анонімними;
- Не варто зловживати довірою підлітка і його батьків;
- Ніколи не слід ставити остаточний і безнадійний діагноз, так як жоден з методів діагностики не дає безперечною і остаточно вірної інформації [16].

2.2 Сутність та принципи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей

Вивчаючи оперативно-службову діяльність особового складу підрозділів охорони державного кордону України у 2006 р. А. П. Журавель під поняттям «психологічний супровід» розуміє процес організації та проведення комплексу заходів з метою подолання ускладнень, підвищення рівня загальної та

ситуативної психологічної стійкості і сприяння ефективному виконанню завдань в різних умовах діяльності. Запропоноване визначення дозволяє виділити основні суттєві структурні елементи психологічного супроводу, а саме: головну мету; суб'єкти та об'єкти психологічного супроводу; основні напрямки психологічного супроводу; форми, методи і засоби психологічного супроводу [28].

Багато дослідників відзначають, що супровід «передбачає підтримку природно розвинутих реакцій, процесів і станів особистості». Більш того, успішно організований психологічний супровід відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка їй поки що недоступна. Аналіз інших трактувань психологічного супроводу в дослідженнях різних авторів показав таке їх бачення:

Обґрунтували три провідних принципів ефективного супроводу:

1) слідування за природним розвитком дитини на даному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу (необхідність спиратися на ті особистісні досягнення, які реально є у дитини, які перебувають у логіці її розвитку, а не штучно поставлені йому цілі та завдання ззовні, прийняття безумовної цінності внутрішнього світу кожного школяра);

2) створення умов для самостійного творчого освоєння дітьми системи відносин зі світом і самим собою, а також для здійснення кожним дітям особистісно значимих життєвих виборів;

3) вторинність психологічного супроводу по відношенню до соціальної та навчально-виховного середовищі життєдіяльності дитини [12 с. 21].

Супровід як цілісна система діяльності має спиратися деякі методологічні принципи (від лат .*prīncipium* -основа, початок) визначальні розуміння логіки її побудови та світогляд спеціалістів, включених у процес її реалізації. До таких вихідних принципам слід зарахувати такі:

- "опора на навчання дитини"
- дотримання інтересів дитини
- мультидисциплінарність

- системність супроводу
- відмова від усередненого нормування
- опора на дитячу субкультуру
- позитивно-ресурсна діагностика

Розберемо ці принципи докладніше.

1. Принцип "опори на навчання дитини" – цей принцип співвідносить рівні актуального розвитку та зони найближчого розвитку у діагностиці.

Дотримання цього принципу передбачає можливість виявлення потенційних здібностей до засвоєння нових знань, як базової характеристики, що визначає проектування індивідуальної категорії розвитку дитини.

2. Принцип дотримання інтересів дитини. Як відомо, причина будь-якої проблемної ситуації розвитку дитини криється у часті як самої дитини, і його соціального оточення. У складних ситуаціях необхідний об'єктивний аналіз проблеми, облік життєвого досвіду дорослих, їх численних можливостей незалежної самореалізації, облік безлічі соціальних структур та організацій. Кожен спеціаліст системи супроводу покликаний вирішувати будь-яку проблемну ситуацію з максимальною користю для дитини.

3. Принцип мультидисциплінарності (стереогнозису). – ефективність допомоги дитині залежить від кооперації дій різних спеціалістів, володіють різним предметним, професійним баченням тих чи інших аспектів процесу індивідуального розвитку. Дотримання принципу мультидисциплінарності означатиме:

а) тісна взаємодія, узгодженість роботи "команди" спеціалістів, під час вивчення дитини (яви, ситуації): педагогів, психологів, лікарів та інших фахівців, які проповідують єдині цінності, включених до єдиної організаційної моделі та володіють єдиною системою методів;

б) оцінку стану дитини з різних точок зору (різними спеціалістами);

в) використання цими фахівцями наукових методів дослідження, це дозволить отримати суто специфічні результати, які стануть частиною цілісного вивчення особливостей розвитку та стану дитини [14].

4. Принцип безперервності – дитині має бути гарантовано безперервне супровід на всіх етапах допомоги у здійсненні вирішення проблеми.

Фахівець супроводу зможе припинити підтримку дитини лише тоді, коли проблема буде повністю вирішена чи коли зможе знайти підхід до її вирішення. Цей принцип може означати також те, що діти, які перебувають під постійним впливом факторів ризику, будуть забезпечені безперервним супроводом протягом усього їх періоду становлення.

5. Принцип системності супроводу – вихідним становищем формування теорії та практики комплексного супроводу став системний підхід, згідно з яким супровід розуміється як система, що з конкретних елементів. Одним з основних

Елементами даної системи є ситуація вибору. Кожна подібна ситуація породжує множинність варіантів рішення, опосередкованих деяким орієнтаційним полем розвитку. Супровід може трактуватися не тільки як допомога суб'єкту розвитку у вчиненні цього вибору, а також як формування орієнтаційного поля, так і відповідальності за дії у якому несе сам суб'єкт. Тільки необхідно зазначити, що за здійсненні права вільного вибору фахівцями супроводу необхідно спочатку навчити людину вибирати, допомагати їй розбиратися в суті проблемної ситуації, щоби зробити перші кроки.

6. Принцип відмовитися від усередненого нормування – реалізація даного принципу можна розглянути у двох аспектах:

– По-перше, опора на цей принцип передбачає уникнення прямого оцінного підходу під час діагностичного обстеження рівня розвитку дитини, яка веде у своєму граничному вираженні до прагнення "навішувати ярлики". Необхідно обов'язково усвідомлювати та пам'ятати, що унікальність індивідуальності не може бути описана повною мірою однією з відомих теорій та концепцій. Будь-яка типологія, будь-яка класифікація, що оперує психологічними, соціально-психологічними та медичними категоріями, так чи інакше що характеризують особистість (чи то теорія акцентуацій характеру,

типів темпераменту та ін) виявиться більш бідною, ніж сукупне багатство та своєрідність індивідуальних проявів конкретного дитину;

– По-друге, цей принцип покликаний визначити розуміння того, що є норма.

7. Принцип опори на дитячу субкультуру – проектування діяльності з супроводу індивідуального розвитку дитини має спиратися на знання дорослими досвіду проживання вікових криз, накопичених самими дітьми протягом кількох поколінь. Кожна дитина, збагачуючи себе традиціями, нормами та способами подолання важких ситуаціями, виробленими дитячою спільнотою, набуває повноцінний дитячий досвід. Саме це дозволить йому легше увійти у взаємодія з однолітками та зрозуміти життєустрій (формуванати картину світу), за своїм віком. Вітчизняний дослідник дитячої субкультури В. Абраменкова (2000) визначила її як смислове простір цінностей, установок, способів діяльності та форм спілкування, що здійснюються в дитячій групі в даній історичній соціальної ситуації розвитку.

8. Принцип позитивно-ресурсної діагностики – Фундаментом супроводу неодмінно має виступити діагностика, що дозволяє виявити суб'єктивний потенціал дитини, тобто виявлення тих факторів, які дозволять успішно розв'язати вікові завдання. Традиційна діагностика передбачає констатацію дефіцитарності розвитку, з перерахуванням виявлених недоліків, "недорозвитку" функцій не дозволяє визначити траєкторію супроводу розвитку дитини.

Слід окремо виділити змістовне наповнення поняття "Ресурси". Воно може розглядатися як комплексна освіта, що включило в себе як латентні можливості самої дитини, так і середовища. У логіці розуміння медико-психолого-педагогічного супроводу, як що бере участь у розвитку дитини діяльності, що передбачає актуалізацію його ресурсів, для вирішення завдань віку, організація освітнього простору може спиратися на таке:

- потенційні латентні можливості дитини, закладені у когнітивній та емоційній сферах, особистісні особливості, рівень навчання, індивідуальний досвід;

- можливості, що містяться в дитячій субкультурі, що транслюються в формі традицій, способів, ритуалів, що дозволяють вчитися адекватним способам реагування на значущі для дитини ситуації, можливості отримання допомоги, подані у взаємодії "Дитина Дорослий". Безпосередньо організацію соціального супроводу забезпечують спеціалісти відповідної професійної кваліфікації: спеціалісти з соціальної роботи, фахівці з роботи з сім'єю, соціальні педагоги, психологи, фахівці з реабілітації, опіки та піклування та ряд інших.

Соціальний супровід багатодітних сімей спрямований на:

- раннє виявлення та попередження сімейного неблагополуччя, збереження сім'ї для дитини; підвищення її соціального статусу;

- надання сприяння багатодітній сім'ї у вирішенні її проблем та запобігання сімейному неблагополуччю, подолання труднощів виховання шляхом надання професійної консультативної, медичної, психологічної, педагогічної, юридичної та соціальної допомоги, що відноситься до соціальних послуг;

- надання сприяння багатодітній сім'ї у створенні сприятливих умов розвитку та соціалізації дітей;

До завдань, які вирішуються в ході соціального супроводу багатодітних сімей необхідно віднести:

- Допомога у вирішенні медичних, психологічних, педагогічних, юридичних та соціальних проблем багатодітних сімей;

- профілактика та/або подолання кризових ситуацій у сім'ї, допомога у створення умов для успішної адаптації та соціалізації дітей, сприяння в зміцненні сім'ї;

- профілактика насильства, жорстокого поведіння, порушення прав та законних інтересів дітей;

- Профілактика позбавлення батьківських прав;
- Профілактика відмов від дітей;
- Підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків;
- Профілактика повернень дітей із прийомних сімей в державні установи;
- моніторинг змін у поведінці та стані дитини (дітей) у сім'ї, яка перебуває на соціальному супроводі;
- діагностика соціального стану багатодітних сімей;
- Створення умов для подолання соціальної виключності багатодітної сім'ї, яка перебуває у важкій життєвій ситуації.

У соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї визначено пара групи функцій:

1. Цільових є:

- функція соціально-педагогічної підтримки;
- Соціально-педагогічна допомога;
- Фасилітація (полегшення) (життєвої ситуації);
- Корекційна функція;
- функція соціального захисту сім'ї, і насамперед дітей [7 с. 102-106];
- функція рекреації та компенсації;
- сприяння оздоровленню, формуванню здорового способу життя членів сім'ї (лікарсько – педагогічний контроль);
- Функція соціальної адаптації дітей.

2. Інструментальні:

- діагностична функція;
- комунікативна функція;
- Прогностична функція;
- Проектувальна функція;
- Організаторська функція.

Виділимо основні напрямки реалізації психолого-педагогічного супроводу [17 с. 9–12]:

1. психологічна діагностика з метою виділення труднощів, визначення ресурсів та допомоги у використанні знань про себе для саморозвитку; психологічна освіта за допомогою підвищення рівня індивідуальної психологічної компетентності, що дозволяє підвищити ефективність взаємодії суб'єкта у різних сферах

– "Я-інші", "Я-сам", "Я-професійна діяльність", "Я-світ"; 2. консультування, що надається психологом, допомагає особистості її самопізнання, адекватної самооцінки та адаптації до реальних життєвих умов, формувати ціннісно-мотиваційні сфери, подолання кризових ситуацій та досягнення емоційної стійкості, що сприяє безперервному особистісному зростанню та саморозвитку.

3. розвиваючий напрямок - у його ході накопичиться досвід використання підтримує взаємодії в оптимізації власної розвитку; відпрацюються способи та прийоми адаптивної поведінки, відбудеться навчання конструктивним способам взаємодії;

4. психологічна корекція, активне психолого-педагогічне вплив, націлений на усунення відхилень в особистісному розвитку, гармонізації особистості та міжособистісних відносин у конкретні освітні умови. Супровід психолога може бути здійснено з використанням специфічних, індивідуальних та групових психологічних методів із елементами сучасних психотехнік: здоров'я збереження, ко-пінг, розвиток ресурсу, фасилітація. Технології психологічного супроводу передбачають використання аналітичних, оціночних, діагностичних, розвиваючих та навчальних методів [3].

Зі сказаного вище можна зробити такі висновки:

1. Соціальний та психолого-педагогічне супроводження представляють собою поняття широкого значення, як інструмент, системна інтегративна «технологія», превентивна діяльність фахівців спрямована на надання допомоги та підтримки психічно здоровим людям з метою створення умов для активізації саморозвитку та власних ресурсів.

2. Соціальний та психолого-педагогічне супроводження здійснюється різними організаціями та структурами, покликане допомогти як дітям, так і батькам (у нашому випадку) із багатодітних сімей.

3. психологічний супровід сприймається як модель організації психологічної служби освіти.

4. Ефективний супровід відштовхується від трьох провідних принципів:

- слідування за природним розвитком дитини;
- Створення умов для самостійного освоєння дітьми системи відносин зі світом та із собою;

- Вторинність психологічного супроводу.

5. У ході здійснення соціального та психолого-педагогічного супроводу, спираючись на методологічні засади, фахівцями вирішуються множинні завдання в таких аспектах як медицина, освіта, виховання тощо.

2.3 Етапи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей

Безперечно те твердження, що дитина – представник сім'ї. В цій зв'язку ніяк не можна впливати на дитину, не обговоривши та не погодивши свої дії із його батьками. І як наслідок, проблема дитини – це проблема всієї сім'ї, яку без участі батьків вирішити не представляється можливим. Зіткнувшись з певною проблематикою у дитини, педагог спочатку має уявити проблему дитини батькам як свою професійну проблему, яка його турбує та не впевнений у варіантах її вирішення. Таким чином, буде налагоджений необхідний контакт із батьками та/або членами сім'ї дитини для успішного супроводу, як самої дитини, і його сім'ї.

Супроводжуючи сім'ю, соціальному працівникові необхідно завжди враховувати такі положення:

- формувати усвідомлення у членів сім'ї дитини та знаходити шляхи вирішення проблеми йому доведеться, спираючись на власні ресурси;

- дії в тій чи іншій ситуації повинні бути в руслі стратегічної мети;

– соціально-педагогічні впливи має бути побудовано виходячи із системного узагальнення інформації про індивідуальні особливості членів сім'ї дитини;

– масштабні знання про дитячу вікову психологію, кризу вікового розвитку повинні перегукуватися з терпінням та прийняттям різноманітних форм поведінки дітей;

– для забезпечення підтримки батьків та дітей, дії супроводжуючих фахівців мають бути спрямовані на підтримку дружніх та, зрозуміло, партнерських відносин [12 с. 21].

Для соціально-педагогічного супроводу багатодітної чи будь-якої іншої проблемної сім'ї можна назвати групи цілей [56 с. 3-8].

– Ідеальна мета – полягає в намірі створення сприятливих умов для виховання, навчання та розвитку дитини, її соціального становлення. Природно, конкретна ідеальна мета конкретизується в цілі для конкретної сім'ї – успіх вирішення проблеми або проблем сім'ї в досягненні наміченого результату на певному етапі її супроводу.

– При цьому відбір таких соціально-педагогічних та педагогічних коштів, що відобразять актуальні потреби сім'ї з її можливостями і які забезпечать успішність вирішення проблем сім'ї, буде процесуальною метою.

Представники різних відомств та організацій, такі як наприклад освітня організація, які беруть безпосередню участь у вирішенні проблем сім'ї: педагоги, соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, медики та інші фахівці виступають у ролі суб'єктів соціально-педагогічного супроводу багатодітної чи будь-якої іншої проблемної сім'ї. Ними можуть бути родичі, представники громадськості, сусіди, колеги батьків, якщо вони в курсі ситуації та усвідомлюють проблеми сім'ї, та зацікавлені брати участь у їх вирішенні. Склад суб'єктів супроводу залежатиме від особливостей та проблем сім'ї, ресурсів соціального оточення. Члени самої родини також можуть бути суб'єктами соціально-педагогічного супроводу. Особливості їх позиції,

ставлення до проблеми, ступінь її усвідомлення впливають на зміст та форми соціально-педагогічного супроводу батьків та дітей.

Соціально-педагогічне супроводження сім'ї у контексті сучасної парадигми визначає позицію та дії супроводжуваних наступним чином:

- при взаємодії з дитиною та її батьками не можна забувати про те, що дитина – частина сімейного колективу, в якому присутні певні традиції, порядки, правила, певні цінності – їх обов'язково потрібно знати та враховувати, під час здійснення супроводу;

- розуміти, що батьки можуть і повинні виступити в ролі союзників і ідеалі партнерів, адже вони насамперед вихователі для своїх дітей;

- під час спільної роботи педагог ні в якому разі не може нав'язувати свою позицію і вимагати будь-що, а тільки радитися і вступати в обговорення;

- пам'ятати, що його мета – допомогти дитині, а тому, немає можливості, і підстав відноситися до нього негативно і це необхідно донести до батьків, починаючи спілкування з батьками з позитивних моментів;

- виходячи з цієї позиції, критика на адресу сім'ї або дитини в присутності сторонніх недоречна;

- Проблема дитини не може бути вирішена без участі батьків або без узгодження дій педагога із нею, т.к. він представник цієї сім'ї;

Психолого-педагогічне супроводження передбачає створення умов для актуалізації та вирішення проблем сім'ї. Цей процес циклічний, але можна уявити його і технологічно [13 с. 21]..

Технологія вирішення проблеми у науковій літературі описується по-різному. Подаємо деякі підходи до виділення етапів рішення проблеми:

Розглянемо основні підходи до виділення етапів вирішення проблеми запропонованими різними авторами:

1. Точно зрозуміти проблему.
2. Сформулювати протиріччя та ідеальний кінцевий результат.
3. Скласти модель завдання.
4. Знайти ресурс на вирішення задачі.

5. Застосувати прийоми вирішення протиріч.
 6. Сформулювати кілька рішень.
 7. Вибрати найсильніше рішення.
 8. Аналіз розв'язання задачі.
1. Визначення бажаного результату.
 2. Аналіз поточної ситуації.
 3. Аналіз причин, що призвели до поточної ситуації.
 4. Аналіз усіх можливих шляхів досягнення бажаного результату.
 5. Вибір шляху, який приведе до результату найбільш ефективно та спричинить за собою подальший розвиток людини.
6. Реалізація рішення, поточний аналіз, коригування.
 7. Вироблення планів подальшого розвитку.
1. Діагностика проблеми.
 2. Формування цілей.
 3. Формулювання обмежень та критеріїв прийняття рішення.
 4. Вибір допустимих альтернатив.
 5. Попередній вибір кращої альтернативи.36
 6. Експериментальна перевірка альтернатив.
 7. Вибір єдиного рішення.
 8. Визначення етапів, термінів та виконавців прийнятого рішення.
 9. Виконання рішення.
 10. Зворотній зв'язок.
1. Виділення та визначення проблеми.
 2. Пошук інформації та альтернатив рішення.
 3. Вибір серед альтернатив.
 4. Прийняття рішення.
1. Поява (постановка) проблеми.
 2. Виявлення факторів та умов її вирішення.
 3. Розробка (вибір) рішення.
 4. Оцінка, прийняття та організація виконання рішення.

1. Постановка педагогічного завдання.
2. Проектування методу педагогічного взаємодії.
3. Здійснення плану рішення практично.
4. Аналіз результатів рішення.
 1. Аналіз ситуації, що виникає.
 2. Усвідомлення та формулювання педагогічної задачі як завдання системи.
 3. Розробка програми розв'язання задачі системою.
 4. Здійснення безпосереднього управління педагогічною системою процесі розв'язання задачі.
 5. Аналіз результатів вирішення педагогічного завдання та визначення ступеня досягнення поставленої мети [8 с.55].

Запропоновані вище варіанти не суперечать одне одному. Автори по-різному називають етапи вирішення проблеми та представляють детальність дій при вирішенні проблеми, але загальна логіка, послідовність запропонованих дій подібні.

Одна з відомих дослідників визначила та виділила такі групи учнів, стосовно яким необхідне здійснення психолого-педагогічного супроводу:

- діти, без передумов до виникнення проблем та не мають проблеми у розвитку на даний момент;
- діти, з передумовами (медико-біологічними, соціальними, психолого-педагогічними) до виникнення тих чи інших проблем у розвитку;
- діти з проблемами у розвитку в моменті, що вивчається;
- діти, з відхиленнями у розвитку.

Таке визначення груп дуже умовне, проте воно покликане допомогти визначити основні види та напрямки комплексної допомоги дітям, батькам, освітянам [37 с.3].

Візьмемо за основу чотири етапи соціально-педагогічного супроводу суб'єктів запропонованих однією з етапів. Відразу вважаю за необхідне

відзначити, що зміст етапів визначається характером самої проблеми, її складністю та причинами виникнення.

Перший – етап проблематизації, на ньому сформульовані завдання виявлення проблеми, виявлення її суті, вивчення обставин виникнення причин, конкретизація формулювання проблеми, яку треба розв’язати.

Однією з найважливіших і найважчих завдань – це виявлення причин проблеми, коли необхідно використовувати методи психолого-педагогічної та соціально-педагогічної діагностики, у тому числі і самодіагностики, щоб з’ясувати, що вплинуло на формування проблеми, які фактори вплинули на цю обставину, чому так сталося. Для постановки вірного діагнозу необхідно найбільш точно відповісти на перелічені вище питання. Найчастіше у процесі діагностики виявляється цілий комплекс причин, що спричинили виникнення проблеми. Тому супроводжуючим необхідно допомогти сім’ї усвідомити свою проблему, встановити її причину (причини), внаслідок якої виникла дана проблема, зрозуміти, що послужило головним приводом виникнення проблеми.

Якщо залучати до цього процесу самих учасників проблеми, то цей захід буде максимально ефективною. Батькам та (або) дитині важливо допомогти самим встановити, усвідомити причини та взяти участь у визначенні діагнозу проблеми.

Необхідно, щоб усвідомлення проблеми батьками та (або) дитиною привело до чіткої постановки завдання, доступного та зрозумілого для членів сім’ї. Для цього необхідно наступне:

- враховувати всі причини виникнення проблеми (якщо звернути увагу на опис ситуації і не брати до уваги причини, завдання було б сформовано інакше);

- виходити з інтересів та досвіду сім’ї;

- передбачити психологічний добробут сім’ї та дітей;

- звертатися до даних науки, передового педагогічного досвіду, радитися з експертами, колегами для того, щоб не допустити виникнення помилок;

– поставлене завдання має сприяти виходу з проблемної ситуації, а не породжувати конфліктів, при цьому у батьків, дітей має бути сформовано позитивну установку на рішення виниклої проблеми;

– розв’язання завдання має спричинити позитивні зміни в сім’ї, батьках та дітях.

На другому пошуково-варіативному етапі має бути здійснено пошук варіантів вирішення проблеми, визначитися ступінь участі дорослих та дитини у цьому процесі, і навіть засоби супроводу [40].

Пошук варіантів пов’язаний з розглядом можливих та допустимих способів вирішення проблеми. При цьому не можна забувати про велике значення обліку характеру проблеми, її рівня, умов, що склалися. Бажано виявити всі можливі дії, які могли б усунути причини проблеми та цим дати можливість досягнення поставленого завдання. Як показує практика, суб’єкти супроводу вкрай рідко мають необхідні можливостями, щоб сформулювати та оцінити кожен можливу альтернативу. Крім того, розгляд великої кількості альтернатив трудомістко та порушує логіку роздумів над проблемою. З цієї причини важливо звужити кількість варіантів вибору рішення для серйозного розгляду декількома альтернативами, які видаються найбільш бажаними, реалістичними та доступними [8 с. 58-59]. Зрозуміло, що супровід сім’ї гостро необхідний у ситуаціях вибору, т. к. Дуже значуще усвідомлене ухвалення рішення. Для цієї мети значимо усвідомлення вибору, маючи певний обсяг сформованої інформації про ситуацію, в якій супроводжується сім’я знаходиться. Проаналізувавши ситуацію разом із членами сім’ї, буде зроблено вибір. Звичайно ж безліч варіантів рішення складаються з складності життєвої ситуації сім’ї

Тільки для здійснення права вільного вибору фахівцями супроводу потрібно вивчати членів сім’ї вибирати правильні варіанти та здатність їх обґрунтовувати, допомагати розбиратися в суті ситуаційної проблеми, щоб сім’я змогла самостійно зробити перші кроки. Адже супровід сім’ї можна

тракувати як допомогу сім'ї у здійсненні даного вибору, формуванні орієнтаційного поля, за дії, в яких понесе відповідальність сама дитина.

Аналізуючи сказане вище, стає ясно, наскільки важлива оцінка варіантів рішення, як складова цього етапу. У момент оцінки рішень педагог має запропонувати членам сім'ї самим оцінити плюси та мінуси кожного з варіантів та наслідки, до яких вони можуть призвести.

Практично будь-який варіант пов'язаний з негативними аспектами, тому майже всі вирішення сімейних проблем містять компроміс. Для зіставлення рішень застосовують вироблені критерії, головним чином яких є гуманність по відношенню до сім'ї, дитини та збереження можливості не обмежити інтереси інших людей. Якщо якась альтернатива не може задовольнити одному або декільком встановленим критеріям, її далі не можна розглядати як можливу [34 с. 26].

Зрозуміло, на ефективність пошуку варіантів вирішення проблеми впливатимуть різні суб'єкти та умови, а також ступінь їх участі у пошуку можливих варіантів. У цьому випадку фахівцю буде необхідно зайняти позицію координатора, що консультує та організує групову та колективну роботу всіх суб'єктів супроводу сім'ї. При цьому абсолютно точно зрозуміло, що найбільш ефективними варіантами рішення, як правило, стануть ті, які висунула та обґрунтувала сама сім'я.

Прийняття рішення – акт формування послідовності дій, що ведуть до досягнення мети на основі перетворення інформації про вихідну ситуацію. Процес прийняття рішення є центральним на всіх рівнях переробки інформації та психічного регулювання в системі цілеспрямованої діяльності [13 с. 261].

Під ухваленням рішення розуміється лише свідомий вибір з наявних альтернатив єдиного варіанту дії, що дозволяє дитині досягти максимальної ефективності. Іншими словами, процедура прийняття рішення являє собою сформованість та зіставленість альтернатив, вибір, побудова та корекція гіпотези та програми дій.

Класифікація способів прийняття рішень

– Інтуїтивні рішення – це вибір, зроблений лише на основі відчуття того, що він правильний. Людина не займається при цьому свідомим зважуванням «за» та «проти» щодо кожної альтернативи.

– Рішення, що ґрунтуються на судженнях, – це вибір, зумовлений знаннями чи накопиченим досвідом. Людина використовує знання про те, що траплялося у подібних ситуаціях раніше, щоб спрогнозувати результат альтернативних варіантів вибору у існуючій ситуації. Спираючись на здоровий глузд, він вибирає альтернативу, яка принесла успіх у минулому.

– Раціональні рішення обґрунтовуються за допомогою аналітичного процесу: діагностика проблеми, формування цілей, формулювання обмежень та критеріїв прийняття рішення, вибір допустимих альтернатив, попередній вибір кращої альтернативи, експериментальна перевірка альтернатив, вибір єдиного рішення, визначення етапів, термінів та виконавців ухваленого рішення, виконання рішення, зворотний зв'язок.

Третій – практично-дійовий – етап покликаний зробити разом з сім'єю та дитиною реальні чи віртуальні (у разі імітації ситуації) дії, які призведуть усіх членів сім'ї до вирішення проблеми.

До особливості реалізації поставленого завдання можна віднести її переважно імовірнісний характер. Не реально точно гарантувати послідовність розвитку тих чи інших подій, реакцію людини на змінилася ситуація. При сформульованому прогнозі можна лише припустити можливі наслідки реалізації рішення. Найчастіше, правильність обраного рішення стає очевидною після початку його здійснення. У процесі реалізації рішення можна оперативно скоригувати дії, залежно від умов та можливостей суб'єктів супроводу сім'ї. При включенні всіх суб'єктів супроводу сім'ї, коли дії узгоджені та запланована оперативне, мобільне коригування в ситуації, що змінилася – це призведе до підвищення ефективності реалізації поставленого завдання [55].

Четвертий – аналітичний – етап необхідний для того, щоб суб'єкти супроводу сім'ї змогли проаналізувати те, що відбувається, спрогнозувати можливість появи нових труднощів та шляхів їх подолання. На цьому етапі

передбачено контроль та оцінку результатів вирішення проблеми. Для узгодження фактичних результатів із очікуваними, необхідно забезпечення системи їхнього відстеження контролем. Оперативний контроль здійснюється, починаючи з реалізації прийнятого рішення. В умовах вирішення проблеми йдеться про самоконтроль діяльності що супроводжують сім'ю.

Говорячи про проблеми сім'ї з дітьми, вони найчастіше пов'язані з проблемами дитини. І навпаки, проблема дитини – проблема сім'ї. За цієї причини педагог, соціальний педагог чи будь-який інший фахівець не може і не повинен брати на себе вирішення проблеми дитини. В данному контексті, перед педагогом чи іншим фахівцем стоїть завдання – знайти шляхи вирішення проблеми спільно з батьками і, по можливості, з дитиною, долучивши до цього процесу тих, хто може бути причетним до виникнення та вирішення проблеми. В інтересах усіх суб'єктів освіти важливо об'єднати зусилля дорослих та саму дитину для вирішення проблеми.

Так склалося, що досить частим явищем стало те, що педагоги чи фахівці різних відомств намагаються самостійно вирішувати виниклу проблему дитини. Це не рідко призводить до різних негативних наслідків, наприклад:

- фахівець може помилитися, не знаючи досконально всіх обставин та причин виникнення проблеми, та прийняти невірне рішення, що призводить до виникнення непередбачених конфліктів з дитиною та батьками;

- не погодивши свої дії з батьками, взявши на себе повну відповідальність за вирішення проблеми, фахівець і позбавляється так необхідних йому союзників від імені батьків, які б могли сприяти більш успішному і швидкому вирішенні проблеми дитини.

З цієї причини, перш ніж виходити на контакт з батьками для обговорення проблеми дитини, важливо самому педагогу, фахівцю пройти шлях її аналізу та мати попередні варіанти вирішення проблеми [8 с. 61-62].

2.4 Аналіз роботи зі здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у Христинівській спеціалізованій школі I-III ступенів

№1 імені О. Є. Корнійчука Христинівської районної ради Черкаської області

Соціальний працівник та психолог організували спільну діяльність, представляє собою соціально - психологічний супровід. В ході своєї роботи ними використовуються різні засоби та методи, спрямовані на виявлення потреби дітей та їх сімей у подальшому супроводі [57 с. 48].

У загальноосвітньому закладі до тих, хто потребує психолого-педагогічного та соціального супроводу, відносяться діти, які створюють умови ризику для оточуючих і для себе – можливість втрати особистісного розвитку, здоров'я та життя. [32 с. 6]. До таких дітей належать діти з багатодітних сімей. В основному ці діти зазнають складнощів у навчанні, в спілкуванні з педагогічним колективом, однолітками, соціально незахищені діти із педагогічною занедбаністю. У таких дітей, як правило, відсутні психічні та фізичні відхилення, їх ризик укладено у процесі виховання як частковому, і повному його відсутності. Соціально-педагогічна занедбаність проявляється у порушенні формування «Я концепції» [42 с. 31]. Є діти, у яких простежується патологія в психічному розвитку та соціальній адаптації. Їм властиво порушення соціалізації, тобто відсутність моральних орієнтирів у життя, порушення моральних норм та правил поведінки в суспільстві, низький рівень духовної культури, втрата контролю над своїми емоціями, агресії, втрата інтересу до навчальної діяльності, засвоєння нових знань, зловживання шкідливими звичками, брехні [54 с. 23].

Вітчизняні автори, розглядаючи проблему вивчення соціально-психологічного супроводу дітей із багатодітних сімей, класифікують фактори ризику, які об'єднують дітей у цю групу досить різноманітно. Виділяє наступні групи факторів ризику [37, с. 8]:

- медико-біологічні;
- соціально-економічні;
- психологічні;

– педагогічні.

На прикладі Христинівській спеціалізованій школі I-III ступенів №1 імені О. Є. Корнійчука Христинівської районної ради Черкаської області вивчимо психолого-педагогічне супроводження багатодітних сімей, що потребують його, з певними ризиками, при якому створюються сприятливі умови для навчання та виховання дитини, та можливості здійснення коригувальних дій у різних аспекти внутрішньо сімейної життєдіяльності супровід дитини з багатодітної сім'ї спеціалісти розглядають як частину виховного процесу.

Соціальний працівник та психолог спрямовують перетворення його відносин із членами сім'ї через подолання протиріч між батьками, старшими та молодшими дітьми наступними шляхами:

– створення ситуації емоційного співпереживання у системі «мати - дитина». При такому підході, з одного боку, мама проникає у внутрішній світ своєї дитини і усвідомлює її переживання, що підштовхує її змінити свою виховну позицію. З іншого боку, дитина починає позиціонувати себе інакше в ситуації, що склалася, це призводить до повного зняття або часткове зниження травмуючого впливу його хвилювань, ускладнюють процес його соціалізації. У ході спільної роботи з соціальним працівником, дитина усвідомлює свою непричетність до сформованих відносин у сім'ї, приймає причини, з яких, так чи інакше, виникають розбіжності та складності у відносинах з близькими;

– організація спільної діяльності членів багатодітної сім'ї; що сприяє розвитку конструктивних навичок спілкування, пошуку та розкриття кращих якостей її членів, і в цілому покращення психологічного клімату сім'ї;

– інформування батьків про специфічне перебіг розвитку дитини за умов багатодітної сім'ї [21 с.114].

Для здійснення такого супроводу спеціалісти різного профілю - психолог, соціальний працівник та вчитель-логопед об'єднали свої зусилля та діють спільно у корекції виявлених соціальних, психологічних відхилень та розвитку дитини. Робота спеціалістів спрямована на виявлення потребують дітей з

багатодітних сімей, розглядають причини, реабілітують їх у соціальному, психологічному, педагогічному та інших відносинах [11 с. 45].

Супровід дітей з багатодітних сімей ведеться з виховного плану роботи школи на 2021-2022 навчальний рік та згідно з програмою роботи з дітьми, які потребують соціально-педагогічного супроводу:

«Наші діти – наше майбутнє». Основна мета програми: Адаптація дітей у соціумі, формування моральних особистісних якостей дітей та підвищення рівня їхньої освіченості.

Завдання:

1. Залучення дітей до діяльності, адекватної їх інтересам, здібностям та психічному стану.

2. Збільшення ступеня самостійності дітей та підлітків, їх здатності контролювати своє життя та більш ефективно вирішувати проблеми, що виникають.

3. Координація спільної роботи освітнього закладу сім'ями.

4. Залучення батьків для спільної організації дозвілля діяльності.

5. Робота з батьками щодо навчання методів сімейного виховання.

Інформація щодо складу учнів відображена у соціальному паспорті школи (Додаток А).

Робота з багатодітними сім'ями, як і з іншими, починається з початку навчального року, коли збирається інформація про дітей із таких сімей.

Багатодітних сімей у школі 24, а дітей, які навчаються у школі у цих сім'ях. Список сімей складено за всіма класами школи, проведено аналіз кожної сім'ї оформлені супроводжуючі карти. Кількість багатодітних сімей перебувають у соціально - небезпечному становищі порівняно з 2021-2022 навчальним роком не змінилося, переважно це сім'ї з дітьми, які навчаються у початковій школі, деякі батьки не працюють, частина батьків зловживають спиртними напоями [26 с. 64].

Протягом року здійснюється періодичний патронаж сімей, складаються акти обстеження житлово-побутових та соціально-психологічних умов

проживання неповнолітніх. Щорічно спеціалістами школи проводиться профілактична цільова операція «Благополучна сім'я». Цей захід націлений на виявлення неблагополучних сімей з числа багатодітних та проведення роботи з виявлення та запобігання сімейному неблагополуччю: щомісяця відвідуються неблагополучні багатодітні сім'ї. Класні керівники спільно з соціальним педагогом та психологом своєчасно реагують на зміни, які у сім'ях стосовно своїх дітей.

Соціально-педагогічна робота спрямована на дослідження матеріального становища, умов проживання, взаємин між членами сім'ї та протягом певного періоду часу проводиться патронаж сім'ї з метою підтвердження та закріплення позитивних змін. З батьками проводяться інформаційно-просвітницькі бесіди, їм надається психолого-медико-педагогічна та соціально-правова допомога у вихованні дітей.

Для здійснення раціональної соціально-педагогічної роботи в школі було створено шкільну Громадську інспекцію у справах неповнолітніх. Її склад було затверджено наказом директора школи, розроблено та затверджено план роботи шкільної інспекції. Щомісяця на засіданні шкільної Громадської інспекції з профілактичною метою розглядаються справи неповнолітніх. Громадською інспекцією було здійснено такі заходи:

- проведено рейди в сім'ї, які перебувають на обліку, сім'ї перебувають у зоні ризику та сім'ї, де діти перебувають під опікою;
- у цих сім'ях обстежені житлово-побутові умови підлітків та складено акти обстеження житлово-побутових умов;
- під час проведення рейдів в обстежених сім'ях з батьками та їх законними представниками проведено бесіди та надано соціально-правову допомогу;
- проведено збори з батьками на теми «Права та обов'язки неповнолітніх», «Вплив вулиці на розвиток дитини».

В обов'язковому порядку проводиться робота щодо раннього виявлення сімей які у соціально – небезпечному становищі. Діяльність з цього напрямку включає:

- виявлення подібних сімей за допомогою спостереження, повідомлень від сусідів, які навчаються, дільничного інспектора, медичного працівника;

- організація рейдів у мікрорайоні освітнього закладу спільно з органами внутрішніх справ, інспекцією у справах неповнолітніх, органами соціального захисту, своєчасне інформування органу опіки та піклування про батьків, що ухиляються від виконання батьківських обов'язків або застосовуючи по відношенню до своїх дітей фізичне та/або моральне насильство.

Соціальні карти по кожній багатодітній сім'ї, яка перебуває в соціально небезпечному становищі, а також на кожну дитину, яка перебуває на профілактичному обліку, зберігаються в картотеці школи та сформовані в своєрідну базу даних. Велика увага приділяється дітям, які стоять на обліку. За кожним учнем закріплений громадський вихователь з числа вчителів та адміністрації школи, проводяться бесіди з дільничним інспектором, їм надається педагогічна допомога [66 с. 94].

Психолог здійснює супровід з дітьми з багатодітних сімей, починаючи з особистісного контакту та встановлення дружніх відносин.

Подальші дії пов'язані з діагностичними заходами щодо виявлення поведінки дитини у шкільному колективі, її успішності, інтересів, кола спілкування та особливості сімейного виховання. Соціальний працівник, психолог, використовує в роботі з дітьми, що потребують, такі методи, як бесіди, що проводяться із самими дітьми та їх батьками [6 с. 76].

Коли психолог виявляє якусь проблему у дитини, він формує своє бачення і виходить на контакт із батьками. Далі визначається подальший маршрут дій разом із членами сім'ї дитини. Психолог здійснює індивідуальне консультування, проєктивні методики як малюнок «родина», незакінчені пропозиції тощо, тренінги та аутотренінги.

Психолог складає індивідуальні програми допомоги та корекції дитині. Проводиться акт обстеження сім'ї. На закінчення оцінюється ефективність психодіагностики. Важлива роль приділяється соціальному педагогові. Крім того, що він займається вивченням індивідуальних особливостей, що потребують супроводі дітей із багатодітних сімей, вивчає коло спілкування дитини, його поведінка у шкільному колективі, проводить соціальний патронаж сім'ї, метою вивчення умов житлово-побутових умов дитини, вона ще перебуває у тісному контакті з різними соціальними службами, щодо надання допомоги дітям. На шкільних зборах та класному годиннику соціальний педагог організує правову освіту для учнів, де роз'яснює їм їхні права та обов'язки, що пропагує здоровий спосіб життя, дає установку на особистісний розвиток. Організує зайнятість дітей у процесі навчальної діяльності та канікулярний час. Подальший соціальний та психолого-педагогічне супроводження дітей з багатодітних сімей, пов'язане з роботою консиліуму школи. До складу консиліуму включають медичного працівника.

Діяльність психолого-педагогічної служби досить ефективна, фахівцями школи докладено максимальних зусиль щодо виявлення нужденних у супроводі дітей на ранніх етапах діагностики [49 с. 17].

Діти з багатодітних сімей отримують допомогу на різних рівнях близького їх оточення – це шкільний колектив, психолог, соціальний педагог, учитель логопед, медичний працівник, за потреби дітям надається спеціалізована допомога поза школою. У навчально-виховному процесі школи створюються умови для сприятливої та комфортної взаємодії на різних рівнях допомоги та корекції.

Для спільної координованої роботи з міськими органами системи профілактики навчальний рік у школі починається з оновлення та створення документації на новий навчальний рік. Вся документація подається, практикується щомісячний напрямок інформації про неповнолітніх, які не відвідують або систематично пропускаючи навчальні заняття до Управління

освіти адміністрації міста Христинівка 25 число кожного місяця навчального року.

- Комплексний план роботи з профілактики бездоглядності, безпритульності, правопорушень, профілактики зловживання психоактивних речовин серед дітей та підлітків, які навчаються на навчальний рік;

- комплексний план заходів щодо виявлення дітей, що належать до «групи ризику» та встановлення неблагополучних сімей;

- план роботи соціального педагога;

- план роботи психолога;

- план роботи Ради профілактики;

- план спільної роботи щодо профілактики підліткової злочинності;

- план заходів щодо профілактики правопорушень.

Розроблено та затверджено такі положення (локальні акти школи):

- Про внутрішньо шкільний облік;

- Про батьківський патруль;

- Про пораду профілактики.

Розроблено та затверджено директором школи накази:

- Про призначення наставників;

- Про створення Ради профілактики.

Далі були складені та уточнені за допомогою адміністрації та класних керівників такі списки:

- учнів, які перебувають на внутрішньо шкільному обліку;

- учнів, які перебувають на обліку;

- сімей, у тому числі багатодітних, які перебувають у соціально-небезпечному положенні.

Метою даної дослідно-пошукової роботи було вивчення соціального та психолого-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї, а також визначення пріоритетних напрямів роботи спеціалістів із багатодітними сім'ями.

Будь-яка діяльність соціального працівника починається з вивчення та аналізу ситуації та проблем, які її характеризують. Цього вимагає раціональна

та успішна організація роботи. У передовому педагогічному досвіді можна виявити багато форм та цікавих підходів у роботі школи спрямованих на допомогу багатодітним сім'ям. Багатодітні сім'ї є одними з найбільш незахищених і потребують особливої уваги, підтримки товариства.

Розглянемо такі заходи щодо соціального та психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей, що застосовуються в аналізованій школі.

Соціальний працівник починає свою роботу із супроводу з заповнення соціально-педагогічного паспорта мікрорайону освітнього закладу, заключний розділ якого присвячується складу сім'ї. Отримані та занесені до нього дані дозволяють більш цілеспрямовано з урахуванням диференційованого підходу працювати із сім'ями.

Для кожної конкретної сім'ї ведеться "Соціальний паспорт сім'ї", куди заносяться дані діагностики, демографічні відомості та інше. У місті проживає 83 сім'ї 189 дітей, з них 24 сім'ї є багатодітними, на їх кількість припадає на 84 дитини. У шістнадцяти сім'ях – по три дитини, у решті восьми родин виховується – чотири та п'ять дітей. В основному це школярі від семи до п'ятнадцяти років – 62 дитини шкільного віку.

Вік дітей враховувався під час підбору діагностичного матеріалу. Для визначення внутрішньо-сімейного клімату спеціалістами використовуються наступні методики:

- «Кінетичний малюнок сім'ї» - застосовується при роботі з дітьми молодшого шкільного віку із багатодітних сімей;
- «Сімейна соціограма» - застосовується при роботі з підлітками з багатодітних сімей;
- «Опитування» – проводиться серед батьків багатодітних сімей.

Висновки щодо аналізу роботи зі здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у школі:

1. фахівцями школи організовано спільну роботу з багатодітними сім'ями, і налагоджено зворотний зв'язок з батьками та їхніми дітьми;

2. батьки багатодітних сімей залучені до організації дозвілля діяльності дітей;

3. на постійній основі проводиться робота з батьками багатодітних сімей з навчання методів сімейного виховання;

4. здійснюється комплекс заходів щодо розвитку у дітей з багатодітних сімей самостійності та здатності дозволяти проблеми, що виникають;

5. щорічно фахівцями школи проводиться профілактична цільова операція «Благополучна сім'я»;

6. у роботі з членами багатодітних сімей використовуються різні діагностичні методики;

7. з батьками багатодітних сімей фахівці школи проводять інформаційно-просвітницькі бесіди, що надають психолого-медико педагогічну та соціально-правову допомогу;

8. створено шкільну Громадську інспекцію у справах неповнолітніх з метою відстеження та попередження не благополучності сімей, у тому числі й багатодітних.

Проблеми, з якими стикаються багатодітні сім'ї полягають у різних аспектах їхньої життєдіяльності [46 с.129]. Для того, щоб надати їм реальну допомогу, соціальний педагог повинен, по-перше, виявити проблеми, а по-друге, визначити черговість їх вирішення відповідно до ступеня актуальності кожної конкретної багатодітної сім'ї.

В опитуванні взяли участь 18 батьків із 9 сімей та 31 дитина:

1. За віковим показником респонденти розподілилися наступним чином: до 29 років - 23%, від 30 до 40 років - 65% і старше 40 років - 12%. Середній вік батьків становив 32 роки.

2. За рівнем освіти показники такі: вища освіта – 28%, середня спеціальна – 45%, середня професійна – 16%, середня освіта – 11%.

3. За рівнем: доходу вище середнього – 6%, середній рівень доходу – 41%, нижче від середнього – 53%.

4. За кількістю дітей у сім'ї: 3 дитини – 6 сімей, 4 дитини у двох сім'ях та в одній – 5 дітей.

5. За згуртованістю сім'ї: 56% з числа опитаних респондентів оцінює свою сім'ю як «міцну, з рідкісними випадками суперечок».

16,5% батьків віднесли свою сім'ю до «дуже міцної: повне взаєморозуміння між членами сім'ї», а 11% сімей перебуває в стан розлучення. 5,5%, що залишилися, вказують на наявність проблем у сім'ї, відзначаючи, що стосунки між членами сім'ї погані. 11% відповіли стверджували, що їхня сім'я «загалом стійка, але з частим числом конфліктів».

6. За впливом мікроклімату: можна сказати, що у 44% сімей існують певні проблеми у формуванні здорового мікроклімату. Це негативно впливає на виховання дітей, а також на їх уявлення про своєї майбутньої сім'ї. Батьки реалістично оцінюють вплив мікроклімату сім'ї на формування уявлень дитини про майбутню сім'ї, з цієї причини 12% опитаних припустили, що їх дитина як модель власної сім'ї не вибере батьківську. 49% батьків не були впевнені, що їхня сім'я стане прикладом для дитини в майбутньому. І лише 39% респондентів були впевнені, що батьківська сім'я буде для дитини зразком. Таким чином, навіть батьки з сімей з благополучним мікрокліматом не впевнені в установках дітей для формування власної сім'ї [76 с. 64].

7. За важливістю відносин у сім'ї: з погляду 88% батьків, в першу чергу черга дитині важлива від сім'ї радість спілкування, розуміння та підтримки. 49,5 % впевнені у важливості для дитини спокою та захищеності у своїй сім'ї. Матеріальне забезпечення, думку батьків, виявилось принципово важливим для 27,5% опитаних. Батьки висловили впевненість у тому, що чим краще відносини між подружжям, тим менше дитина звертає увагу на матеріальне забезпечення у ній. Для дитини дуже важливий емоційний спокій, мирне та радісне спілкування з батьками, стійкий та надійний контакт з ними.

8. Наявність об'єктивних можливостей для включення дітей до побутової, господарської, виховної діяльності сім'ї є фактором, що забезпечує дієвість та стійкість сімейного виховання.

Також необхідно ділитися з дітьми про проблеми, що існують у сім'ї. За результатами опитування, 83% батьків вважають за необхідне повідомляти дитину про труднощі, що виникають у житті сім'ї. 17% Батьків воліли не навантажувати дітей «дорослими проблемами».

9. спільно з бабусями та дідусями серед респондентів проживаю 55% сімей. Це незмінно сприяє передачі досвіду між поколіннями, полегшує виховний процес для тат і мам, але може бути джерелом конфліктів, якщо виховні стратегії батьків та бабусь, дідусів не збігаються, в такій ситуації вірогідніший непослідовний стиль виховання. Так у 35% опитаних, бабусі та дідуся участь у вихованні беруть раз у раз, внаслідок невдоволення цими самими батьками і 10% зовсім не допускають у виховний процес нікого, крім їх самих.

10.Те, що стосується безпосередньо обов'язків з виховання дітей, На думку респондентів, лежать в основному на: дружині - 93% відповідей; чоловіка – 55% відповідей; прабатьках (бабусях, дідусям) – 44% відповідей. При цьому законодавство батька та мати наділяє цілком рівними правами та обов'язками щодо дітей. Але культурні традиції дещо по-іншому розподіляють ролі батька та матері у вихованні дітей [59 с. 4].

11.Що основне виховне впливом геть дитини надає мати позначили 87,5% батьків, а що вплив батька на дитину Порівняно з впливом школи відповіли 66%. Виховний вплив школи зростає у тих сім'ях, де батьки відчують дефіцит часу для спілкування з дитиною. На користь бабусь та дідусів висловились 33%. Наступні відповіді були такі - телебачення. - 22%, однолітки – 11%, вулиця – 5,5%.

12.Школа – другий після батьківської сім'ї інститут соціалізації, який крім розвитку інтелекту та передачі знань, протягом усього процесу навчання формує моделі поведінки дитини, її цінності, його систему взаємовідносини зі світом. Більша кількість батьків - 93% позитивно оцінили виховний вплив школи на свою дитину, 11% впевнені, що школа не надає жодного виховного впливу, і 5,5% батьків вважає, що школа надає тільки негативний вплив. Слід

ззначити, що батьки, які негативно оцінюють виховний вплив школи на дитину (за даними кореляційної аналізу), мають неадекватні виховні установки, не знають вікових, психологічних особливостей дітей, які не мають педагогічних знань, які мало спілкуються з дітьми.

13. За допомогою у питаннях виховання 44% з опитаних батьків звертаються до школи до класного керівника, соціального педагога, психолога. 50% батьків вважають за краще радитися зі своїми батьками, знайомими, а 6% не бачать сенсу і не мають довіри до сторонньої допомоги.

14. За стилем виховання: 68% батьків у відносинах з дітьми та обрали демократичний стиль виховання. 20% відзначили важливою характеристикою багатодітної сім'ї авторитарного відносини батьків до дітей, без урахування їх інтересів та бажань. 12% опитаних не змогли визначитися із відповіддю.

15. Наступне питання про роль покарань і заохочень у вихованні дітей у 16,5% відсутня орієнтація на підтримку успіхів своєї дитини, демонструючи – «холодний тип» спілкування. Відсутність стимулюючих підкріплень, що фіксують досягнення дитини негативно впливає на його розвиток. Заохочення та покарання дитини можна розглядати як контролюючу фазу у виховній стратегії сім'ї. За хорошу поведінку, вчинки, успіхи 45% батьків хвалять своїх дітей. 22% батьків як заохочення дарують подарунки, солодощі. 11% заохочують дітей додатковими розвагами (прогулянки, кіно, комп'ютерні ігри). 5,5% дають гроші та 16,5% не змогли відповісти на це питання. Як вербальні оцінки дитини домінувала відповідь: «хвалю на словах». У покараннях домінує заборона розваг 38,5%, вербальні форми покарань - роз'яснювальна бесіда, суворий, серйозна розмова і т.д. - 28,5%. "Постановка дитини в кут" - 22%, але така форма покарання більш характерна для дитини дошкільної віку і не актуальна з молодшим школярем. Фізичні покарання використовують 5,5% батьків. Зовсім не карають дитину – 5,5% батьків.

16. Взаємини з дітьми у більшості опитаних сімей не обходяться без конфліктів. Найпоширенішими причинами конфліктів виявилися - успішність та виконання домашніх завдань - 38,5%. Ще 27,5% послалися на недотримання

режимних моментів, тривалого перегляду телевізора - 22%, недисциплінованості - 22%, грубого ставлення до старших – 16,5%. Внаслідок відмови від прибирання та допомоги по дому, вимогі грошей, здійснення необдуманих придбань – 16,5%. Тривалі прогулянки, вибір друзів та відносин з однолітками засмучують батьків меншою мірою - по 11%, невдоволення утриманням дозвілля - 5,5%.

17. По типу поведінки у конфліктній ситуації: встановлено, що у компроміс йде – 38,5% батьків, 33% – обирають співпрацю, 17,5% - батьків використовують у конфлікті придушення волі дитини, та уникнення та пристосування у конфліктних ситуаціях використовуються батьками - 5,5% кожен.

18. Розмовляють зі своїми дітьми: 82,5% батьків - про поведінку в школі та вдома, що обговорюють події вчорашнього дня – 55%, по 33% батьків вибирають як тему для розмови взаємини дитини з друзями та плани на майбутнє. 44% батьків розмовляють з дітьми дуже рідко через завантаженість на роботі. Про свою роботу розповідають 5,5% батьків. Але дефіцит спілкування з дитиною відзначили всі опитувані батьки.

19. Як найбільш актуальну проблему виховання: 55% батьків зазначили здоров'я та фізичний розвиток. Крім того, для батьків значимим аспектом виявився інтелектуальний розвиток дитини, а також її поведінка як у школі, так і вдома – по 49,5%. Виховання працьовитості виявилися важливими для 44%, успішність у школі для 38,5%, моральне виховання відзначили – 33% опитаних. Лише 11% батьків вважають необхідним виховувати у дитини вміння організовувати своє дозвілля та враховувати емоційний стан дітей. Важливо, що тільки 5,5% батьків приділяють увагу питанням статевого виховання та відносин з однолітками.

20. По причин виникнення труднощів у вихованні: 66% батьків позначили нестачу часу на виховання дітей та відзначили високу завантаженість на роботі – 55%. Погані житлові умови відзначили 55% та нестачу грошей 49,5% батьків. Труднощі, пов'язані з відсутністю педагогічного досвіду та знань

психологічних та вікових особливостей дітей відзначили 33% та 27,5% відповідей респондентів. Несприятливу сімейну ситуацію вказало 16,5% та неузгодженість подружжя у виборі методів виховання - 16,5% батьків [26 с. 64].

Отже, соціальна ситуація у багатодітних сім'ях несприятлива для сімейного виховання: батьки, незважаючи на те, що в сім'ї багато дітей, скаржаться на відсутність педагогічного досвіду та відповідних знань, головні труднощі – це відсутність часу та матеріальних засобів. Але загалом отримані матеріали дозволяють зробити висновок про збереження орієнтації батьків традиційну модель сім'ї.

Наступним моментом було докладне дослідження обстановки в неблагополучних багатодітних сім'ях, у яких виховуються 12 дітей.

Діагностичні методики [66] застосовувалися, з урахуванням усіх вимог до них, а саме: проведені методики не нанесли загрози психічному та фізичного здоров'я обстежуваних; при цьому кількість та зміст методик відповідало цілям обстеження; методики підбиралися з урахуванням: віку та психофізіологічного стану обстежуваних, місця та часу обстежуваних.

1. «Малюнок сім'ї» – використовується для вивчення внутрішніх взаємин у сім'ї; визначення поведінки кожного із членів сім'ї; виявлення рівня розвитку інтелекту. Стосовно дітей молодшого шкільного віку, проєктивна методика найбільш цікава і дає великі діагностичні відомості.

За результатами, отриманими завдяки методиці – «Малюнок сім'ї», такі дані:

- 50% дітей відчувають дефіцит спілкування у сім'ї
- 23% дітей почуваються відкинутими та непотрібними
- 7% дітей включають до складу сім'ї сторонніх людей
- 10% позбавлені будь-яких близьких стосунків у сім'ї
- 10% виділяють одного члена сім'ї, ігноруючи інших

2. «Сімейна соціограма» – застосовується виявлення положення суб'єкта у системі міжособистісних відносин; вивчення характеру комунікацій у сім'ї – прямий чи опосередкований. Ця методика застосовувалася для підлітків, вони

мають достатній рівень асоціативного мислення для складання схематичного зображення сімейних взаємин [67 с. 301-304].

Результати інтерпретації сімейної соціограми:

- 50% дітей не відчувають емоційного взаємозв'язку у сім'ї
- 27% спілкуються з членами опосередковано, через приємніше їм члена сім'ї
- 20% виділили у своїй сім'ї підсистеми: мама – тато, брат – сестра, мама – дочка, тато – син, мама – син та ін.
- у 3% дітей низька самооцінка і немає взаєморозуміння та визнання у сім'ї.

Отримані дані дозволили зробити висновок про те, що добробут сім'ї залежить від типів внутрішньо сімейного виховання. Тому далі я вивчила типи виховання у сім'ях з використанням опитувальника для батьків «Аналіз сімейних взаємин» [67]. Це необхідно для встановлення порушень процесу виховання; для виявлення типу негармонійного паталогізуючого виховання; для розуміння психологічних причин цих порушень.

В результаті проведеної дослідно-пошукової роботи було отримано наступні результати: типи виховання в опитуваних сім'ях різні:

- Жорстоке поводження – 5%
- Гіперпротекція – 10%
- Нестійкий стиль виховання – 10%
- Підвищена моральна відповідальність – 10%
- Недостатність вимог-заборон до дитини – 15%
- Емоційне заперечення – 25%

Виходячи з отриманих характеристик сімей, мною був складений і реалізовано план роботи з багатодітними сім'ями.

Форми роботи з сім'єю: були організовано загально класні збори на тему «Покарання та заохочення», якому розглядалися методи покарання та види заохочення, а також вчинки, за які можна і потрібно карати чи заохочувати. Батькам, не які взяли активну участь в обговоренні теми, були запропоновані

індивідуальні консультації для обговорення демонстративних та гіпертимних рис особистості, що формуються у дитини в процесі такого виховання.

Позитивно відгукнулися на пропозицію щодо проведення індивідуальної консультації 15% батьків, інші визнали консультації моралі вихованні їхніх дітей [31].

Для сімей з жорстоким поводженням з дітьми проведено індивідуальні консультації, які відвідали лише 2% із 5%. Батькам, що прийшли пояснили, що відмова від співпраці спричинить неефективність терапії. У Крім розмов були організовані малі групи для ділової гри на 5-7 осіб – «Заповіді сімейного виховання», після закінчення якої за консультацією звернулися ще 2% із загальної кількості сімей.

Для сімей, у яких простежується підвищена моральна відповідальність, провели батьківські збори «Взаємодія батьків та дітей».

Для сімей з гіперпротекцією у стилі виховання були організовані відвідування вдома, оскільки на батьківські збори такі батьки приходили відмовилися. Під час відвідування таких сімей, було встановлено низька зацікавленість у проблемах та успіхах у їхніх дітей у школі – 20 %. У здебільшого це батьки старшокласників і на їхню думку діти самі повинні вирішувати свої труднощі в школі, а до них звертатися лише у крайньому випадку. Під час проведення індивідуальних консультацій батьки самі почали виявляти інтерес до шкільного життя своїх дітей, не чекаючи відвідування їх соціальним працівником.

Для сімей із нестійким стилем виховання проводилися батьківські зборів на тему «Проблеми спілкування батьків та дітей». Після обговорення теми за допомогою та консультацією звернулися навіть ті батьки, які не мають спостерігалосся внутрішньо сімейних проблем.

У сім'ях із недостатньою вимогливістю до дитини були організовано батьківські збори на тему «Протистояння або співробітництво». У ході бесіди батьки активно брали участь та охоче ділилися батьківським досвідом. Робота з сім'ями, в яких є емоційне заперечення, проводилася разом із сім'ями із

жорстким стилем виховання. Їм зачиталися лекції на теми: «Про Вас та для Вас батьки»: роль сім'ї у формуванні особистості дитини, сім'я очима дитини, чи знають вони нас?» В результаті чого частина батьків усвідомили брак ласки та розуміння до своїх дітей. Щоб вирішити цю проблему у взаєминах зі своїми дітьми, вони звернулися по допомогу до шкільного психолога.

У ході роботи з дітьми були скориговані соціальні навички та поведінкові реакції внутрішньо сімейні відносини. Старші діти прослухали цикл класного годинника за темами: «Я і моя сім'я», «Батьки та близькість нашого знайомства».

У ході роботи з підлітками деякі діти звернулися за інформаційною допомогою та індивідуальною консультацією до психолога та соціального педагога, під час яких вони змогли правильно оцінити поведінку та ставлення своїх батьків та погодилися на подальшу індивідуальну соціально – психологічну допомогу.

Для старших школярів проведено цикл розмов на теми: «Наші історії», «Батьки, давайте жити дружно». У результаті багато підлітків змогли розкритися і поділитися своїми проблемами в сім'ї та усвідомили необхідність індивідуальної консультації [61].

Після здійснення корекційної роботи з багатодітними неблагополучними сім'ями я продіагностувала динаміку змін, застосувавши із метою спостереження, розмову, метод недописаного тези. За підсумками отриманих результатів виявилось: 20% сімей майже повністю позбулися ознак неблагополуччя, усвідомивши помилки у вихованні, налагодили психологічний клімат у сім'ї та контакти із дітьми;

15% усвідомили факт неблагополуччя своєї сім'ї та виявили готовність до взаємодії зі шкільними фахівцями для усунення проблем;

10% прислухалися до рекомендацій щодо психологічного клімату в сім'ї та стали періодично відвідувати індивідуальні консультації.

Викладені вище дані вказують на дієвість, реалізовану мною програми, що констатує позитивні результати та веде до позитивної перспективи.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення та підхід до вирішення важливої й актуальної проблеми щодо особливостей роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями. Досягнута мета, виконані завдання дають підстави для загальних висновків.

«Сім'я – найпоширеніший вид соціальної групи, основний осередок суспільства, в якій народжується, формується, розвивається і більша частина життя знаходиться людина»

Багатодітна сім'я – це особливо створений світ зі своїми позитивними та негативними моментами, зі своїми радощами та проблемами. У певних моментах батьки та діти в подібних сім'ях зазнають складнощів, а в інших перемоги.

1. На основі проведеного аналізу базових понять, ми визначили, що соціально-педагогічна діяльність з багатодітною сім'єю це різновид професійної діяльності, яка спрямована на надання підтримки, необхідних соціальних послуг багатодітній сім'ї, в якій чоловік та жінка перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей, для успішної соціалізації, самореалізації в суспільстві та для задоволення потреб, які необхідні їм для нормальної життєдіяльності. Ми визначили, що соціально-педагогічна діяльність з багатодітною сім'єю здійснюється за такими напрямками як, соціальна реабілітація, соціальна діагностика, соціально-педагогічний супровід дитини, соціальний супровід родини, соціально-педагогічне консультування, соціальна профілактика, соціальний патронаж, сімейна психотерапія.

В роботі з багатодітною сім'єю соціальний працівник, у першу чергу, повинен володіти навичками визначення ключової проблеми сім'ї. Від того наскільки грамотно соціальний працівник проведе виявлення ключової проблеми залежить підсумок всієї роботи.

2. Відповідно другого завдання ми здійснили теоретичний аналіз та виявили соціальні проблеми багатодітних сімей. Основною проблемою є

високий ризик бідності і навіть злиденності у багатодітних сім'ях. Ці сім'ї часто обмежені у можливостях повноцінного харчування, придбання товарів та послуг для розвитку дітей, мають незадовільні житлові умови. Важливими проблемами таких сімей також є: проблеми проведення змістовного дозвілля з усією сім'єю, проблема з низькою педагогічною культурою батьків, профорієнтації та професійного становлення, бродяжництво дітей з метою здобуття засобів для прожиття тощо. Наразі надзвичайно актуальною видається проблема міжособистісної взаємодії батьків та дітей в багатодітній, адже у зв'язку з великою завантаженістю батьків (багато працює, практично не буває вдома, мати не працює, але завантажена домашніми справами, сільським господарством) на виховання дітей залишається мало часу, батьки не в змозі приділяти достатню увагу кожній дитині та є неспроможними врахувати всі її особливості. Діти з великих сімей мають підвищений ризик залишатися без нагляду з боку дорослих.

У таких сім'ях складний психологічний клімат: занижений рівень взаєморозуміння з батьками і в той же час підвищена потреба в батьківській підтримці. Проаналізувавши проблеми багатодітних сімей ми дійшли висновку, що дану категорію сімей необхідно віднести до групи соціального ризику, оскільки широкий спектр причин, що викликають дисфункцію сімейних відносин, роблять їх соціально вразливою категорією населення. Система соціально-педагогічної допомоги багатодітним сім'ям сприятиме подоланню складних життєвих обставин та забезпечить нормальне функціонування багатодітної родини як соціально-виховного інституту.

3. Відповідно третього завдання ми проаналізували напрями, форми, методи соціальної роботи з багатодітними сім'ями. Вважаємо, що найбільш ефективними напрямками роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями є:

- виявлення такого роду сімей та спостереження за ними;
- вивчення їх стану, потреб, специфіки виховання дітей і внутрішньо-сімейних відносин;

- відрекомендування у разі потреби в служби психологічної допомоги;
- організація дозвілля та відпочинку дітей з даної категорією сімей;
- проведення засідань круглих столів;
- проведення тренінгів.

Важливою складовою соціальної роботи з багатодітною сім'єю виступають різноманітні форми і методи роботи.

Діагностичні методи соціально-педагогічної роботи: аналіз документів – це один з основних методів одержання конкретного знання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації; біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад характеристики, щоденники); спостереження – загальнонауковий метод дослідження, припускає цілеспрямовану, систематичну фіксацію проявів діяльності особистості, колективу, групи людей. Спостереження за дітьми з багатодітних сімей проводиться з метою визначення наявності проблем у дитини, загальний емоційний стан і психологічний портрет; опитування – це метод збору інформації, проведений у вигляді інтерв'ю, бесіди за заздалегідь складеним планом; тестування – це один з методів дослідження, що полягає в діагностиці особистості, психічного стану, наявних і знову придбаних знань. Ця діагностика проводиться з багатодітними батьками з метою збору необхідної інформації про сім'ю, а також для визначення характеру внутрішньо-сімейних взаємин.

4. У процесі дослідження ми вивчили етапи психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей. Супровід багатодітної сім'ї відбувається поетапно, причому зміст етапів визначається характером самої проблеми, її складністю та причинами виникнення. Кількість етапів умовно, може бути змінено щодо глибини та характеру проблеми багатодітної родини. Етапи не мають чітких тимчасових кордонів. Перехід до наступного етапу супроводу залежить від реалізації попереднього. Можливість переходу до наступного

етапу залежить від умов досягнення багатодітної сім'ї позитивних проміжних результатів.

З метою здійснення успішної діяльності потрібна наявність наступних умов - це інформаційні ресурси, вони необхідні для аналізу, формулювання цілей та завдань діяльності. При здійсненні корекції, спеціаліст реалізує супровід має певні зразки розвитку, яких прагне наблизити супроводжуваного. Під час розвиваючої роботи фахівець орієнтується на середньовікові норми розвитку. Це відіграє важливу роль при створенні умов, за яких супроводжувана дитина зможе піднятися на оптимальний для нього рівень розвитку.

За корекційною роботою закріплено сенс "виправлення" відхилень, а за роботою, що розвиває, закріплюють сенс допомоги в розкритті потенційних можливостей дитини та членів її сім'ї. Крім того розвиваючий напрямок роботи фахівця виступає орієнтиром на роботу з факторами, що визначають просування у навчальній роботі.

Фахівці та педагоги соціально-педагогічного супроводу входять до складу структури загальноосвітньої установи, вони спрямовують свою роботу на здійснення процесів психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу учнів у їхньому закладі та членів їхніх сімей. До них належать фахівці різного профілю: соціальні педагоги, психологи, вчителі-логопеди, медичні працівники, класні керівники та ін. Усі вищезазначені фахівці здійснюють спільну діяльність із супроводу відповідно до їх посадовими інструкціями, функції кожного фахівця та педагога чітко визначено, складено навчально-методичні плани та затверджено адміністрацією загальноосвітньої організації. До здійснення процесу супроводу також залучають батьків учнів, керівників гуртків/секцій, представників громадських організацій та інших заінтересованих осіб.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів указаної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: Тренінг для батьків,

сімейна терапія, сімейне консультування, надання соціальних послуг, соціально-профілактична робота з сім'єю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков О. А Технології соціальної роботи: Навчальний посібник з грифом МОН України / О. А. Агарков, Д. Ю. Арабаджиєв, Т. В. Єрохіна, В. В. Кузьмін, І. В. Мещан, В. М. Попович. - Запоріжжя : вид. комплекс АТ «Мотор-Січ», 2015. - 487 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук [спец.] 13.00.05 «Соціальна педагогіка», 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Алексеєнко Тетяна Федорівна; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. – Дата захисту 24.01.2017. – Київ, 2017. – 46 с.
3. Алексеєнко Т. Інтегровані умови сучасного сімейного виховання і коефіцієнт їхньої корисної дії / Т. Алексеєнко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1. – С. 53-61.
4. Андрієць В. Готуємо фахівців для соціальної роботи // Соц. робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 2. - С.175 - 178.
5. Ануфрієва Н. М. Соціальна психологія: Навчально-методичний посібник / Н. М. Ануфрієва, Т. М. Зелінська, Н. О. Єрмакова. – К.: Каравела, 2009. – 216 с.
6. Богуш А. М. Діти і соціум: монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін. // наук. ред. А. М. Богуш ; За заг. ред. Н. В. Гавриш. - Луганськ : Альмаматер, 2006. - 368 с

7. Безпалько О. В. педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 209 с.
8. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
9. Будник А. П. Супервізія і кураторство в соціальних службах: Роздуми про запровадження нових форм підвищення якості послуг // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2003. — № 1.
10. Бех ІД. Цибульська ОІ. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь; 2003. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади; 2003. 280 с.
11. Вдосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей / Л. Безтелесна, Р. Юрчик, Ю. Нагай. - Електрон. текстові дан. // Україна: аспекти праці : науково-економічний та суспільно-політичний журнал. - 2014/2. - № 6. - С. 22-27 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uap.in.ua/download/all/2014/UAP%236_2014.pdf
12. Вербальні методи комунікації в структурі професійно-педагогічного спілкування [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/pedagogics/00168616_0.html. — © ТОВ "Олбест" 2000-2013.
13. Верховна Рада України, Сімейний кодекс України, [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
14. Верховна Рада України, Про Національну програму «Діти України», [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/63/96>
15. Верховна Рада України, Закон України «Про статус і соціальний захист багатодітних сімей в Україні» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-17>
16. Веред І.С., Кушнір Ю.В. Соціологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Донецьк: КІЦ, 2013. 192 с.

17. Волошенко М.О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки: навчальний посібник до тренінг-курсу. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. 130 с.
18. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського Серія «Юридичні науки». Том 25 (64). 2012. № 1. С. 342-352. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://snjurid.crimea.edu/arhiv/2012/25_1law/050_chex.pdf
19. Годлевська А. І., Шпалерчук Н. В. Проблеми багатодітних сімей в Україні, окремі аспекти соціально-педагогічної роботи з ними. – К.: 2015. – с. 33-35.
20. Димитрова Л. М. Соціальна робота: логіка розвитку // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2003. — № 1.
21. Дерєга В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник / В. В. Дерєга.- Миколаїв, 2012. -152 с.
22. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80>
23. Деякі питання виготовлення та видачі посвідчень батьків та дитини з багатодітної сім'ї [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 № 209. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/209-2010-%D0%BF>
24. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с
25. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти // Соціальна політика і соціальна робота. — 1998. — № 4.
26. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. — 2003. — № 1.
27. Жевакіна Н. В. Особливості роботи соціального працівника з різними типами багатодітних сімей / Н. В. Жевакіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 13. – С. 127 – 139.

28. Журавель А.П. Психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України 2006 года: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / А.П. Журавель; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 20 с.
29. Закон України „Про охорону дитинства” станом на 18.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402>.
30. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, редакція від 08.06.2013 [Електронний ресурс]. – [режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
31. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III, редакція від 09.12.2012 [Електронний ресурс]. – [режим доступу]:
32. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
33. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.04.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 08.02.2011: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-15>
34. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоді» від 21 червня 2001 року № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www search.ligazakon.ua](http://www.search.ligazakon.ua)
35. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології : дис. д-ра пед. наук [спец.] 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Іванов Дмитро Іванович; Південноукраїнській державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Захищена 05.03.2005. – Одеса, 2005.
36. Іванова О., Семігіна Т. Система соціального обслуговування та соціальних служб в Україні // Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. І. Полтавця. — К.: КМ Академія, 2000.
37. Інновації у соціальних службах: Навч. посібник / За ред. Т. В. Семігіної. — К.: Пульсари, 2002.

38. Капська А.Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
39. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. — К.: УДЦССМ, 2001.
40. Калмикова Л. В. Вплив різних типів неблагополучних сімей на поведінку і розвиток підлітків / Л. В. Калмикова // Зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій. - 2010. - № 2. - С. 94 98.
41. Кабаченко Н., Бондаренко Н. Соціальне виключення та проблеми психічного здоров'я // Соціальна політика і соціальна робота, 2004. - № 3.
42. Корж І. А., Романова Н. Ф. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К.: 2015. – с. 97.
43. Косарева О.І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук [спец.] 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Косарева Оксана Іванівна; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. – Дата захисту 31.10.2006. – Київ, 2006. – 15 с.
44. Кошова І.В. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.
45. Костів В. Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Виховний потенціал родини // Проблемне поле соціальної педагогіки. – 2007. - № 3. – с. 54.
46. Кікало А. В. Еволюція методології в соціальній роботі // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи // Зб. міжн. наук.-практ. конф. — Ужгород: УжДУ, 1998. — Т. 1.
47. Крамаренко Л. В. Категорія «Багатодітні сім'ї» у законодавчих актах України. — К.: 2011. URL: http://irbis-buv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvamu_uprav1_2011_4_38.pdf

48. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т. В. Кравченко; Інститут проблем виховання АПН України. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
49. Кравченко Р. Погляд недержавних організацій, що представляють інтереси інвалідів із розумовою відсталістю, щодо перспектив реалізації Закону України «Про соціальні послуги» // Соціальна політика і соціальна робота. — 2003. — № 1.
50. Кушнірова Т. В. Перспективи соціально-психологічної роботи з сім'ями групи ризику / Т. В. Кушнірова // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. – Ужгород, 1999. – Ч.1. – С.391-394.
51. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
52. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2011. 520 с
53. Москаленко В. В. Методологічні засади дослідження економічної соціалізації особистості / В. В. Москаленко // Проблеми загальної та педагогічної психології. - К., 2006. - Т.8.- Вип. 1 . - С. 250-257.
54. Особливості дитячо-батьківських відносин у багатодітній сім'ї. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/a878d0e67f1a33f2eff7aefd8138a1ce.pdf>
55. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка / С. С. Пальчевський. - К. : Кондор, 2005. - 560 с. 9.
56. Пригода Т. М. Соціально-педагогічна робота з багатодітними сім'ї ями // Науковий пошук молодих дослідників Соціально-педагогічні науки Збірник наукових праць студентів № 5, 2013 Частина II Луганськ ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» 2013 – 156 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/1646/1/Np5.2.pdf>
57. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402- III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. С. 142

58. Про охорону дитинства [Текст] : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 11. – Ст. 202.
59. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посібник / За ред. Т. В. Семигіної. — К.: Четверта хвиля, 2004.
60. Постовий В. Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім'ї // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 3. - С.20 - 27.
61. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / Автори-порядники: О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.
62. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Р. М. Лактіонової. - К: Центр навчальної літератури, 2004. - 256 с.
63. Соціальний працівник: професіоналізм, порядність, висока культура // Соц. захист. - 2003. - № 10. - С.39 - 41.
64. Соціальна робота: В 3-х ч. — Ч. 1. Основи соціальної роботи / За ред. Семигіної, І. Григи. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004.
65. Соціальна робота: В 3-х ч. — Ч. 3. Робота з конкретними групами клієнтів — К.: Києво-Могилянська академія, 2004.
66. Соціальний супровід // Режим доступу: <http://zakon.lिकासoft.com.ua/component/lica/?href=0&view=text&base=24&id=22870&menu=22927>
67. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
68. Сім'я та демографічна політика [Електронний ресурс] : Сайт Міністерства молоді та спорту України. – Режим доступу : <http://www.sport.gov.ua/index/ua/material/44>
69. Сім'я [Електронний ресурс] : Сайт Міністерства соціальної політики. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/content/simya.html>
70. Сичова В.В. Надання адміністративних послуг багатодітним сім'ям у м. Харкові: стан і проблеми / В.В. Сичова, В.А. Сичов // Державне управління і

- національна безпека (EPRGNS 2016) : зб. матеріалів I міжнар. наук.-пр. конф., 29.09.2016, Київ. – К., 2016. – С. 93–95
71. Семигіна Т. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 4. - С.96 - 99.
72. Тадаєва А. В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі, дисертація. - Х., 2016. – 258 с.
- 73.Тюптя Л.Т.Соціальна робота: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
74. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков (керівник авт. кол.), Д. Ю. Арабаджиєв, Т. В. Єрохіна, В. о. Кузьмін, І. В. Міщан, В. М. Попович. – Запоріжжя : Мотор Січ, 2015. – 487 с.
- 75.68 Ткаченко Ю. М. Технології діяльності соціального педагога у роботі з багатодітними сім'ї ями // Науковий пошук молодих дослідників Соціально педагогічні науки Збірник наукових праць студентів № 5, 2013 Частина II Луганськ ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» 2013 – 156 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
- 76.<http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/1646/1/Np5.2.pdf>
77. Тюптя К. Т., Іванова, І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посібник / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – М.: ВМУРОЛ, 2011. – С. 7-22.
78. Технологія соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bahmat.at.ua/SOTS_SUPROVID/soc.suprovid.pdf
79. Типове положення «Про дитячий будинок-інтернат», затверджене Міністерством праці та соціальної політики України 29.12.2001 р.
80. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. — К.: ДЦССМ, 2002.
81. Харченко С. Я. Інноваційні технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями „групи ризику”: навч.посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я.

Харченко, Н. П. Краснова, Я. І. Юрків; Держ.закл. „Луган.нац.ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 540 с.

82.Шеляг Т. В. Соціальний статус багатодітних сімей та їх здатність до самопомоги / Т. В. Шеляг // Соціальна педагогіка. – 2012. - № 1. – С. 31-42.

ДОДАТКИ

Додаток А

СОЦІАЛЬНИЙ ПАСПОРТ

_____ класу _____

(назва закладу освіти)

1-й сем., 2-й сем. (підкреслити)

20__/20__ навчального року

Класний

керівник

№ з/п	Прізвище, ім'я здобувача освіти	Дата народження	Домашня адреса/телефон	Прізвище, ім'я батьків	Ознаки сім'ї (особи)	Дата відвідування
1.						
2.						
3.						

(Відвідує і заповнює класний керівник)

Гендерна характеристика класу:

- хлопці — _____
- дівчата — _____

Стан здоров'я здобувача освіти:

№ з /п	Прізвище, ім'я здобувача освіти	Група здоров'я	Тимчасові розлади здоров'я	Хронічні соматичні хвороби	Психосоматичні захворювання	Інвалідність	Примітка
1.							
2.							
3.							

(Заповнює медпрацівник)

Позашкільна діяльність здобувача освіти:

№ з /п	Прізвище, ім'я здобувача освіти	Музична школа	Спортивна секція	Гурток, клуб тощо	Інше	Не відвідує ЗПО	Примітка
1.							
2.							
3.							

(Заповнює класний керівник)

Соціальна поведінка здобувача освіти:

№ з /п	Прізвище, ім'я здобувача	Скоїв(ла) правопорушення	На обліку в ювенальній превенції	Адиктивна поведінка	Систематично порушує дисципліну	Конфлікти з вчителями, учнями

	освіти					
1.						
2.						
3.						

(Заповнює класний керівник)

Інформація про соціальне середовище розвитку здобувача освіти:

№ з/п	Прізвище, ім'я здобувача освіти	Повна сім'я	Неповна сім'я	Батьки, інші законні представники	Малозабезпечена сім'я	Багатодітна сім'я	Інше
1.							
2.							
3.							

(Заповнює класний керівник)

Графа «Ознаки сім'ї (особи)» в Соціальному паспорті

При заповненні графи «Ознаки сім'ї (особи)» класний керівник враховує характеристики, додані до Соціальної картки сім'ї/особи, затв. наказом Мінсоцполітики «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 13.07.2018 № 1005:

- **одинокa мати (батько)**

- діти, розлучені із сім'єю, які не є громадянами України і заявили про намір звернутися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем
- сім'я трудових мігрантів
- неповнолітні батьки
- біженці або сім'я вимушених переселенців
- постраждалі від природних, техногенних катастроф
- один з батьків (особа) є громадянином іншої держави
- місцезнаходження одного з батьків невідоме
- інваліди та діти-інваліди
- сім'я, де є недієздатні особи/недієздатна особа
- сім'я усиновлювачів
- сім'я (особа) опікунів/піклувальників
- батьки, які перебувають у процесі розлучення
- засуджені до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк
- особи, які повернулися з місць позбавлення волі
- особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення
- особи, які постраждали від насильства в сім'ї
- діти, які постраждали від жорстокого поводження та насильства
- особи, які постраждали від торгівлі людьми
- особа, яка виявила намір відмовитися від новонародженої дитини
- сім'ї, де батьки зловживають наркотичними засобами і психотропними речовинами
- інше (дописати).

Додаток Б

Запитання до експертного інтерв'ю

Блок 1. Характеристика послуг, що надаються.

1. Які види послуг надаються багатодітним сім'ям?
2. Що Ви можете розповісти про послуги, що надаються багатодітним сім'ям?

Блок 2. Особливості надання соціальних послуг багатодітним сім'ям: бар'єри та можливості.

1. Розкажіть, з якими проблемами найчастіше поводяться багатодітні сім'ї?
2. Що ви можете запропонувати для вирішення цих проблем?
3. З якими труднощами Ви стикаєтесь у процесі роботи з багатодітними сім'ями?
4. Що, на Вашу думку, необхідно змінити у соціальному обслуговування багатодітних сімей для досягнення кращого результату?
5. Які методи та технології Ви використовуєте при роботі з багатодітною родиною?

Блок 3. Оцінка ефективності соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

1. Чи можна сказати, що надання допомоги повністю вирішує проблеми багатодітних сімей?
2. Наскільки проведена робота з багатодітними сім'ями видається Вам ефективною і чому?

Додаток В

Анкета

Шановні багатодітні батьки!

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні, яке проводиться з метою виявлення найактуальніших проблем багатодітних сімей.

Для участі в опитуванні Вам необхідно відповісти на запитання письмово, або вибрати кількох варіантів відповідей, які найбільш підходять для Вас.

Анкетування є анонімним.

1. Скільки дітей виховується у Вашій родині?

- 01. Троє
- 02. Четверо
- 03. П'ятеро
- 04. Шестеро і більше

2. Відзначте найгостріші проблеми, характерні для Вашої родини:

- 05. матеріальні проблеми
- 06. житлово-побутові (несприятливі умови проживання)
- 07. медичні
- 08. виховні
- 09. працевлаштування
- 10. Інше: _

3. Яку соціальну допомогу надають Вашій родині? (Можливо кілька варіантів)

- 11. безкоштовні поїздки у громадському транспорті
- 12. видача одягу та взуття для дітей
- 13. відпочинок у дитячому оздоровчому таборі
- 14. знижка при оплаті комунальних послуг
- 15. безкоштовно надаються квитки на культурні та інші заходи
- 16. видаються лікарські засоби

4. Як Ви оцінюєте свій ступінь поінформованості про ці заходи соціальної підтримки?

- 17. Висока (добре поінформований(ла))
- 18. Середня (інформований частково)
- 19. Низька (не поінформований(ла))
- 5. Звідки Ви отримуєте інформацію про заходи підтримки багатодітних сімей? (Можливо кілька варіантів)
- 20. від родичів, друзів
- 21. із ЗМІ
- 22. від органів місцевого самоврядування
- 23. від органів соціального захисту (від соціальних працівників)
- 24. Інше _____

6. Які види допомоги Вам потрібні додатково до одержуваної? (Можливо кілька варіантів)

- 25. соціально-побутові послуги
- 26. медична допомога
- 27. психологічна допомога
- 28. педагогічна допомога
- 29. матеріальна допомога
- 30. юридична допомога
- 31. натуральна допомога (одяг, підручники тощо)
- 32. допомоги не потребую

7. Чи має Ваша сім'я власне житло?

- 33. так
- 34. ні, змушені винаймати житло
- 35. ні, живемо з батьками (родичами) чоловіка (дружини)

8. Чи потребуєте Ви поліпшення житлових умов?

- 36. так
- 37. ні

9. Чи отримували Ви безкоштовно земельну ділянку від держави?

- 38. так
- 39. ні

10. Якщо не отримували земельну ділянку, то чому?

40. не оформлені документи

41. не знали про цю пільгу

42. не підійшла черга

11. Якими з наведених нижче заходів соціальної підтримки Ви користуєтесь, і в якою мірою вони Вас влаштовують?

№ Вид послуги «1» цілковито не влаштовує

«2» швидше не влаштовує

«3» важко сказати

«4» швидше влаштовує

«5» повністю влаштовує

12. Чи відвідуєте Ви безкоштовно у вихідні дні та свята культурно-масові заходи?

58. так

59. ні

13. Якщо не відвідуєте, то чому?

60. не знали про цю пільгу

61. бракує часу

62. таких заходів на даний час не проводиться

63. немає інформації про такі заходи

14. Яку соціальну допомогу ви отримуєте?

64. _____

15. Чи ви задоволені рівнем соціальної підтримки, що надається у вашому регіоні?

65. так

66. Скоріше так, ніж ні

67. Швидше ні, ніж так

68. ні

69. Важко відповісти

16. Вкажіть приблизний щомісячний дохід Вашої родини (включаючи допомогу):

70. менше 10 тис.

71. 10-15 тис.

72. 15-20 тис.

73. 20-30 тис.

74. 30-40 тис.

75. понад 40 тис.

17. Ваш вік?

76. 20-29 років

77. 30-39 років

78. 40-49 років

79. 50-59 років

80. понад 60 років

18. Ваша стать?

81. чоловіча

82. жіноча

Дякуємо за участь в опитуванні!